

СБОРНИКЪТЪ

21

НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ, НАУКА И КНИЖНИНА,

ОРГАНЪ ЗА ВСЕСТРАННО ИЗУЧВАНЕ НА ЕТНОГРАФСКА БЪЛГАРИЯ,

ИЗДАВА

МИНИСТЕРСТВОТО НА НАРОДНОТО ПРОСВЪЩЕНИЕ.

КНИГА XVIII.

I. НАУЧЕНЪ ОТДЪЛЪ.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

Бѣлѣжки по кукушко-воденския говоръ.

Отъ Д. Мирчевъ.

Както е извѣстно, българскиятъ езикъ въ своята цѣлостъ се разпада на двѣ голѣми групи: източна и западна. Къмъ послѣдната отъ тѣхъ се отнася и кукушко-воденскиятъ диалектъ, който се говори въ югозападна Македония, до самитѣ врата на Солунъ. По характернитѣ си особености обаче тоя говоръ държи срѣдно мѣсто между еднитѣ и другитѣ. Отъ една страна той сподѣля, именно, такива езикови свойщини, по които трѣбва непрѣмѣнно да го смѣтаме за западенъ говоръ, а отъ друга пкъ — такива, които го турятъ въ тѣсна свръзка съ източнитѣ. Докато въ западнитѣ говори рѣдко или никакъ не се срѣща познатата на източнитѣ български говори редуция на гласнитѣ а, е, о, въ кукушко-воденския говоръ тя е прокарана съ една строга послѣдователность. Въ Кукушъ и Воденъ се слушатъ думитѣ: *збръвилъ, зилѣн, дивѣка*, вмѣсто *забравилъ, зелен, девоика*. Тая черта, както е извѣстно, не е свойствена на западнитѣ диалекти. Редуцията на а въ охридско-тетовския говоръ, която изтъна Н. Сияновъ въ Сбм. вн. XI. стр. 582., не говори противъ моето твърдене, понеже тя, първо, е толкова слаба за а и, второ, необхваща и другитѣ звукове -- е и о. Напротивъ, въ кукушко-воденския говоръ редуцията е разширена върху всички случаи, гдѣто срѣщаме а, е, о, безъ обзиръ на тѣхния производъ

Друга една отличителна черта на кукушко-воденския говоръ, която главно се срѣща въ говора на гр. Кукушъ, е прѣгласьтъ на а въ е. Тоя прѣгласъ е познатъ само на източнитѣ говори, въ западнитѣ не го срѣщаме току-речи нигдѣ. Въ Кукушъ, между това, както и въ Ловечъ или Котелъ, вмѣсто ягне, яре, чапа, кукушани, се говори *йѣгне, чѣша, чѣши, кукушѣни*.

Къмъ отличителнитѣ свойщини на тоя говоръ се отнася и редовната употреба на ж въ корена на думата, като з-звукъ. Тоя стб. вокалъ, както ни е извѣстно, въ повечето западни говори е застѣпенъ отъ пълна гласна а или о, а гдѣто нѣгдѣ изъ тѣхъ вмѣсто него иде з, замѣната му съ з е непослѣдователно прокарана. Въ к.-в. говоръ безъ изключение коренниятъ ж е застѣпенъ все отъ з, както и въ източнитѣ.

Съ изб. говори тоя диалектъ се сближава и поради еднаквитѣ прѣмѣни въ областта на най-характеристичнитѣ съгласни *шт*, *жд*. Макаръ спорадично да се срѣща прѣмѣната на **tj*, **dj* въ *шт* и *жд* и въ другитѣ западни диалекти, другояче тя е проварана именно въ кукушкия говоръ, другояче въ тѣхъ. Откъмъ тази страна воденскиятъ говоръ стои по-близу до западнитѣ, нежели до източнитѣ, а съ кукушкия се кръстосватъ.

По отношение на ударението кукушко-воденскиятъ говоръ не се съгласява нито съ източнитѣ, нито съ западнитѣ говори. Ударението въ него се движи по свои особени закони, отлични отъ ония за ударението въ другитѣ български говори.

По тия важни особености въ фонетиката, както и по строя на изречението, кукушко-воденскиятъ говоръ стои много по-близу до източнитѣ говори, нежели до западнитѣ. Но отъ друга страна той е тѣсно свързанъ и съ западнитѣ поради една отъ най-характеристичнитѣ черти между източнитѣ и западнитѣ говори, а именно съ произношението на *ѣ* като *e*, което тука е проварано съ една рѣдка послѣдователностъ. Отъ тая страна той дохожда да потвърди дѣлидбата, която прави г-нъ Б. Цоневъ въ Сбм. кн. III. стр. 283.—284., на българския езикъ на двѣ групи възъ основа на произношението на *ѣ* като *e* и като *ia*, а съ редуцията на гласнитѣ, прѣгласа на *a*, произношението на *ж* като *з* и прѣмѣната на **tj* и **dj* въ *шт*, *жд* да оспори оная на В. Григоровичъ въ „Очеркъ уч. пут. по Евр. Турциѣ“ и на К. Иречекъ въ сПсп. кн. VIII. стр. 84. Слѣдователно, ако се приеме произношението на *ѣ* като най-характеристиченъ бѣлѣгъ, по който единъ говоръ спада къмъ източната или западната група говори, тогава кукушко-воденскиятъ напълно се слива съ западнитѣ говори. Що се отнася пъкъ до самото дѣлене на българския езикъ на двѣ половини, трѣбва да се съгласимъ, че никога не може да се постави една абсолютна граница не само между говоритѣ на единъ и сжщъ езикъ, а и между два съсѣдни сродни езика. А излизаме ли отъ това гледище, дѣлбата има практична стойностъ, и произношението на *ѣ* като *e* и *ia* наистина остава най-сгоденъ бѣлѣгъ за дѣлба. Тая дѣлба на г-на Б. Цонева може само да се допълни въ нѣкои страни, досѣжно географическитѣ граници. Произношението на *ѣ* като *ja* се простира не до устието на р. Струма, както казва г. Б. Цоневъ, а до самия Солунъ.¹⁾ Дѣлидбената черта върви отъ Неврокопъ по притока на р. Струма, р. Бистрица, па отъ устието на послѣдната слѣдва течението на Струма до Рупелския проходъ, минава отвѣдъ Струма, взема Порои, оттамъ на югъ близо до с. Нѣгованъ внася въ източната област цѣлото Лагадинско съ тритѣ архаистични стбългарски села —

¹⁾ На автора, види се, е останало неизвѣстно, че тая поправка е вече направена отъ Д-ръ Л. Милетича въ статията му „Bemerkungen zu Oblak's Macedonischen Studien“ (вж. Archiv für slavische Philologie 1898. XX. 581.), гдѣто именно се казва, че „границата на западнобългарското нарѣчие споредъ произношението на *ѣ* не върви отъ Ихтиманъ на югъ въ посока къмъ Стръ до морето, както е казано у г. Цонева, а закривава къмъ западъ къмъ Солунъ, тѣй като и с. Сухо и сѣвероевточнитѣ села около Солунъ (Киречъ-Кьой, Айватово) ъ се пронася като *я*“. — *Ред.*

Сухоб, Висока и Зарово, които, както забѣлѣзва и Д-ръ В. Облакъ въ Сбм. кн. XI. стр. 551., се отнасятъ по говора си къмъ източна България. Това би било най-точната граница, ако гледаме на ѳ като на дѣлидбень бѣлѣгъ, понеже тая гласна се произнася като і или іа въ всички случаи въ езика на опрѣдѣлената областъ, гдѣто етимологично се срѣща, до самия Солунъ, въ с. Киречъ-Кьой, а въ Горни и Долни Порой се слуша „чилак“, както и въ Ловечъ. Така щото не устието на р. Струма, а Солунъ съ с. Киречъ-Кьой трѣбва да се смѣтатъ като граница, гдѣто се завършва произношението на ѳ като еа или іа.

Обсѣгътъ на кукушко-воденския говоръ нѣма точно опрѣдѣлени граници. Една линия отъ Кукушъ минава близу до Дойранъ, заема Гевгелийско, Мегленско, минава покрай Нидже планина, Паякъ пл., Воденъ, Енидже Вардаръ, с. Кара-Суле, Кукушъ. Въ тоя обсѣгъ не влизатъ Солунскитѣ села, които по говора си стоятъ малко настрана отъ кукушко-воденския говоръ; но отъ тѣхъ трѣбва да внесемъ въ очертаната областъ така нареченитѣ „камбарбацѣ¹⁾“, отъ които едни спадатъ въ Солунско, а други въ Ен. Вардарско. Тѣ населяватъ селата: Петрово, Куфалово, Бозецъ, Бугариево, Ватилъкъ, Сарамурово, Дърлица и Коритенъ. Трѣбва да се знае, при това, че и между внесенитѣ тукъ говори нѣма всѣкога пълно съгласие. Ето защо нарекохъ студийката си „Бѣлѣжки по кукушко-воденския говоръ“. Съ това искамъ да се разбира, че отъ една страна кукушкиятъ, и отъ друга воденскиятъ говоръ, магаръ и да вървятъ по едни и сѣщи закони, все отстѣпватъ единъ отъ други въ нѣкои частности, които ще бждатъ на мѣстото забѣлѣзани за всѣки отъ тѣхъ. Па не само това, ами има нѣкои особености, които дѣлятъ самия гр. Кукушъ отъ припадащитѣ къмъ него села. Това явление не е ни най-малко чудно въ областта на българския езикъ, който е раздробенъ на толкова много диалекти. Излизайки отъ туй становище, азъ отнасямъ къмъ кукушкия и гевгелийския, а къмъ воденския — говора на Ениджевардарско съ голѣмото с. Гумендже.

Бѣлѣжкитѣ, които тукъ права, извличамъ изъ собствени наблюдения отъ една страна, а отъ друга и отъ публикувани народни умотворения. Да наблюдавамъ имахъ пълна възможность въ самия Солунъ, гдѣто всѣки день се срѣщатъ хора изъ очертаната областъ, а освѣнъ това много дължа и на другаруването си съ хора изъ споменатитѣ мѣстности. Освѣнъ това посѣтихъ и двата центра на тоя говоръ — Кукушъ и Воденъ, а за всѣка тъмна страна по извѣстенъ въпросъ се справяхъ по веднажъ, дважъ и трижъ съ надлежни отъ говора лица. Прѣди да пристѣпя къмъ своята работа и да оползотворя особено публикуванитѣ материали, азъ ги провѣрихъ, защото между моитѣ наблюдения и тѣхъ, главно между сбиркитѣ на г-нъ К. Шапкаревъ,²⁾ се явяваха нѣгдѣ голѣми разногласия.

¹⁾ Думата „камбарбакъ“, споредъ понятието на солунското българско население, значи дебелакъ. Камбарбацитѣ се отличаватъ отъ другото българско население по своята носля. Възъ съмнѣние, ще има и други, въ всѣки случай, интересни отличителни страни.

²⁾ Материалитѣ по кукушкия говоръ провѣрихъ съ добрия си другаръ-колега г-нъ Христо Тенчевъ, родомъ отъ Кукушъ и учителъ въ Солунската мъжка гимназия, а ония по воденския

Ще забѣлѣжа още, че прѣдпочитахъ привазкитѣ прѣдъ пѣснитѣ, понеже въ тия послѣднитѣ не може се откри напълно характера на фонетиката на езика, защото често напѣвътъ на пѣснѣта измѣнява боята на звуковетѣ, и второ, защото пѣснитѣ, като минаватъ отъ едно мѣсто на друго, отъ единъ говоръ въ други, запазватъ въ себе си особености на разни говори.

I. Фонетика.

Отъ 11-тѣ гласни, които познава стбл. фонетика, днесъ срѣщаме въ кукушко-воденския диалектъ само шесть, а именно: *a, e, o, u, y, z*, отъ които съ полугласната *i* се образуватъ дифтонгитѣ: *ia, iu, iz* (ж). Що се отнася до съгласнитѣ *l, r*, които въ сърбско-хърватския езикъ сж минали къмъ вокалитѣ, а съ подобна звукова стойность се явяватъ и въ нѣкои наши говори,¹⁾ въ кукушко-воденския говоръ тѣ сж запазили своята безгласность, както и другитѣ съгласни. Така че вокалната система на кукушко-воденския говоръ се прѣдстави само отъ изброенитѣ по-горѣ шесть гласни. Прѣди всичко ще разгледаме вокалитѣ, а послѣ и съгласнитѣ.

Въ своята студия „За източнобългарския вокализъмъ“ въ Сбм. кн. III. и IV. г-нъ Цоневъ твърди, че фонетичната стойность на гласнитѣ става ясна, когато тѣ стоятъ подъ ударение, защото вънъ отъ това условие измѣняватъ своя гласежъ. Макаръ това правило да не важи за всички източни говори, както това забѣлѣзва г-нъ М. Ивановъ въ „Приносъ къмъ изучаване българскитѣ диалекти“ (Пер. Сп. кн. XLV.—XLVI., стр. 402.), то въ голѣма степенъ има сила за кукушко-воденския говоръ. Прѣдъ видъ на това обстоятелство, прѣди да пристѣпя къмъ разгледване на гласнитѣ, ще разгледамъ тѣхната редукция, като явление, свързано съ акцента.

Редукция на гласнитѣ.

Една отъ най-характеристичнитѣ черти на кукушко-воденския говоръ, която го отличава отъ повечето западни говори и го туря въ тѣсна свързка съ източнитѣ, съставя, както се забѣлѣжа, редукцията на гласнитѣ. Това езиково явление не е изслѣдвано въ западнобългарската рѣчь. За изтб. говори вече е познато правило, че гласнитѣ *a, e, o*, щомъ не сж ударени, снижаватъ своя гласежъ — *a* въ *z* (чети ж), *e* въ *u, o* въ *y*, въ всѣка частъ на думата. Това свойство на гласнитѣ въ тия говори е забѣлѣзано отъ г-нъ К. Иречевъ и взето като една отъ отличителнитѣ

говоръ съ г-нъ Д. Хлѣбаровъ, родомъ отъ Воденъ и учителъ въ Солунското образцово първоначално училище; и на единия и на другия изказвамъ дълбока благодарность.

Трѣбва да съжаляваме, че богатитѣ съ съдържаніе сборки на г-нъ Шапкаревъ твърдѣ много страдатъ въ езиково отношение. Г-нъ Шапкаревъ силно се е повлиялъ отъ охридския говоръ, като неговъ роденъ говоръ, и прѣнесълъ е неговитѣ особености и върху материяли изъ другитѣ говори. Трѣбва да похвалимъ г-на Г. Лъжева, обнародванитѣ материяли на когото въ Сбм. се отличаватъ съ точность. Г-нъ Лъжевъ не е отбѣлѣзал само редукцията на *a*, но тукъ-тамъ я издава самъ. Въ това отношение той се е повлиялъ отъ етимологията.

¹⁾ Вж. „Слсп.“ кн. XIX.—XX. стр. 151. А. Теодоровъ „Западнитѣ български говори“.

черти на изтб. говори спрѣмо западнитѣ (вж. Пер. Сп. кн. VIII., стр. 82.). Като се прослѣди редукията на сжщитѣ гласни въ кукушко-воденския говоръ, се вижда, че и той се ръководи въ случая отъ сжщия законъ, като се отклонява само съ това, че тукъ крайното *a*, *e*, *o* и началното *a*, *e* въ кукушкия говоръ и началното *a* и крайното *a*, *e* въ воденския говоръ винаги запазватъ своя гласежъ. Отстъпването обаче, което прави кукушко-воденскиятъ говоръ въ началото и края на думитѣ, не може го отдѣли отъ изтб. говори по отношение редукията на гласнитѣ. Запазването на гласа въ тия части на думата е познато и на други говори. Въ пирдопския говоръ, напримѣръ, всѣко коренно *a* стб. ж се произнася като *z*, щомъ е неакцентувано; въ краесловието, напротивъ, то всѣкога се чува като чисто *a*. Причината за по-ясното изговаряне на гласнитѣ въ началото и края на словото е чисто физиологична. Крайнитѣ гласни винаги се чуватъ по-дълго, отколкото въ срѣдата. Тукъ за примѣръ спомнувамъ обичнитѣ думи „драги“ и „мили“, които, безъ всѣко основание, не могатъ мнозина да се примирятъ и да не ги пишатъ съ двѣ *и*, понеже тѣй имъ се слушатъ, макаръ етимологично да сж еднакви съ високи — високи, зеленъ — зелени etc.

Остатъци отъ едноврѣмешния *квантитетъ*, макаръ и оскъдни, се срѣщатъ и въ кукушко-воденския говоръ. Въ кукушкия говоръ срѣцнахъ дълго произношение на *a* въ израза: „што ки въ пѣтум, ки ми каажите ли?“ и на *o* въ думитѣ: *лозе, кожа, коза*; напр. *аі доіме нѣ лодзѣто. Кодзѣте* съ укузия. Му искъраа цѣла фаша ут *коджѣта*. Въ думата *лудото* се слуша дълго *у*: лууто уткѣ свършилъ рѣботѣта . . . Ала тукъ може да се каже, че *у* стои въ свѣрзка съ *o* подиръ *д* — отъ лудото, слѣдъ изчезване на *д*, което наистина става въ говора, имаме сливане на двѣ *у*. Въ воденския говоръ срѣцнахъ дълго *и* въ слѣднитѣ думи: *син, пустина, дървчина*; напр.: *ѡку видиш сѡин пламин дѣ излѣва нѣ гѡре, дѣ знаиш, ути нѡсѣм. Тѣка, тѣка у никѡлку вичѣри удгѡре съ усупиле наі-ѡбѡвите дѣрвичѣина. Пу пѣтут зѣла дѣ гу лае адна кучка — цѣли пустѣинѣта, пѣ и ти ки ми съ биш пѣза*. Трѣбва да забѣлѣжа, че всички имена отъ *и* основи и *т* основи, минали къмъ *и* основи, показватъ дълго *и*: *имѣина, врѣмѣина, кучѣина* и др. Дълго *o* и *a* се явява въ показателното мѣсто. *ѡвѣ-а-о*, което въ кукушко-воденския говоръ образува за м. р. *ѡѡ*, за ж. *ѡѡа*, за ср. *ѡѡо*. Въ тоя случай и другитѣ западни говори, поне повечето отъ тѣхъ, сж съгласни съ кукушко-воденския говоръ. Въ с. Пожарско, 6 часа на с.-з. отъ Воденъ, има дълго *a* и *e* въ *ѡѡаде, мѣече, дунѣесе*. Въ говора на това село, което влиза въ района на воденския говоръ, квантитетѣтъ прави особено впечатлѣние на воденчани, отъ които си забѣлѣзахъ горнитѣ думи. Неговото изслѣждане остава само на благоприятния случай. Ако сѣдимъ по казването на воденчани, трѣбва да допустнемъ въ него говоръ голѣмъ брой думи съ дълги гласни.

Слѣдъ тѣзи общи бѣлѣжки върху причинитѣ за редукията на гласнитѣ, пристѣпамъ да изложя характернитѣ ѣ особености въ кук.-вод. говоръ. Редукията на гласнитѣ въ тоя говоръ отѣмъ нѣкои страни

напълно се съвпада съ оная на изтоб говори. И тукъ, както и въ тия послѣднитѣ, гласнитѣ *a*, *e*, *o* потъмняватъ, щомъ не носятъ ударение. Но това става само въ срѣдисловието безъ изключение. Въ началото и краесловието, както е забѣлѣзано, тоя говоръ отстѣпва отъ източнитѣ говори, понеже началното *a* и *e* почти никога не си мѣнятъ звуковата боя, а частно за кук. говоръ не се редуцира и *o* въ краесловието. Разбира се, изключения се срѣщатъ, но толкова рѣдки и то само за началото и края на думата, щото не подбиватъ никакъ общото правило. Сетнѣ, волкото се отдалечаваме отъ двата центра — Кукушъ и Воденъ, особено отъ Кукушъ по посока къмъ Гевгели, редуцията се чувствува по-слабо. Това иде отъ влиянието на съсѣднитѣ тѣмъ говори, въ които изобилватъ чисти гласни. Друго едно обстоятелство, което стои малко нѣщо настрана отъ въобще признатата редуция и което е забѣлѣзано и въ източнитѣ говори, е потъмняването на *e* въ *ъ*-звукъ, а така сжщо стои настрана и неизвѣстната замѣна на *a* съ *и* въ кук. говоръ, но чужда за воденския и другитѣ въобще български говори. Трѣбва да се забѣлѣжи още, че тукъ нѣма никакво значение етимологичниятъ произходъ на една гласна. Ще разгледаме редуцията на всѣва гласна отдѣлно.

Гласня *a*. Всѣко днешно *a* въ кукушко-воденския говоръ, етимологично или секундарно, щомъ е въ срѣдата на думата и не носи ударение, мѣни своя гласежъ въ *ъ* или *и*.¹⁾

1. Гласна *a* се редуцира въ *ъ*.

а) въ кореня на думитѣ:

кук.-вод., *брат*, но *брѣт* му, *рѣбота*, *зѣтар*, *кѣжѣх*, *пѣднѣх*.

Примѣри изъ кукушкия говоръ:

И он *изпрѣвил* куту *ка* му ричѣла женѣта. Тугаи му *кѣжѣл* какъ *гу* *е* *нѣкѣрѣла* жинатѣ *му* дѣ *нѣкѣрѣве*. *Пъ* *гъ* *зѣкѣчил* *нъ* *мѣка* *му* сус кѣрликут (тоягата). *Зѣфѣтила* дѣ вѣве. *И* *гъ* утѣпуве *нъ* *бѣбѣта*. Адин уфчѣр *нѣсѣк'и*²⁾ ъфцѣте, глѣде *нъ* едно мѣсто ъгин. Уфчѣрут *рѣскѣжѣл* и *нъ* *лѣсийцѣта*.

Примѣри изъ воденския говоръ:

Гу *тѣрѣт* *измѣкѣрѣте* *му* *ну* *нѣнѣтре* гѣо *нъ* *нѣ-бистрѣта* вода. Сълде *рѣжи* и си *ъ* *вѣрева* *главѣта* *нъ* *гѣре*. *Лас* цѣрски син дѣ *нѣмѣм* *нъ* *нѣшкѣта* ич-улмѣс седум ъсум зѣбе. *Удѣа*, *удѣа*, *сѣ* *зѣрѣдѣи* пѣтут. Пудуинал и *ѣту* *ти* *тѣрѣнѣвѣт* кѣту *питѣчки*. Дѣ *ѣме* *пѣвѣ* нѣъ двѣте *дѣ* *ъ* *зѣвѣме* *мутѣкѣта*.

б) въ омончанието:

ед. ч. кук. глава — главѣта, вод. глава — главѣта, кук. нѣва — нѣвѣта, вод. нѣва — нѣвѣта, кук. им. и в. влѣдѣка — влѣдѣкѣта, вод. влѣдѣка — влѣдѣкѣта, кук. им. и в. златна — златнѣта, вод. златнѣта, кук. *imperf.* *вѣгѣх*, вод. *вѣгѣх*.

Току-що наведенитѣ примѣри за редуцията на *a* въ омончанието показватъ, че ослабването на гласната отива до пълно изчезване, особено

¹⁾ Звукъ *ъ* ще се отбѣлѣзва винаги съ буква *ъ*, било че той иде отъ *a*, *e*, *ъ*, *ъ* или *ж*.

²⁾ Мекостѣта на съгласнитѣ ще означаваме съ знакъ

въ кук. говоръ, но не рѣде и въ воденския. Необходимъ е единъ извънредно тѣжъкъ слухъ, за да схване остатъка на звука *a* или *e*, когато къмъ края на името дойде членътъ. Само единъ кукушанецъ може да произнесе звукътъ подиръ *и* наприимѣръ въ думитѣ „офц-те“, „цариц-та“ и пр. Тукъ нѣмаме нито *i*, нито *ъ*, нито *з* или *e*, а звукъ съвършено неопредѣленъ и кратъкъ, който отбѣлѣвамъ съ *ъ* за *a* и *e* и съ *з* за *и*.

2. Неударена гласната *a* се замѣня съ *и*.

Въ тоя случай звукътъ *a* минава въ *и* само въ едно специално мѣсто на рѣчта, въ единъ само родъ думи, а именно въ стр. причастие съ наставка *нъ*, *на*, *но*, и само въ кук. говоръ. Прѣдъ тази наставка основната гласна *a* въ глаголитѣ отъ V. р. 1. и отъ VI. р., споредъ Миклошича, се явява съ звукъ *и*. Въ стблг. езикъ отъ тия глаголи имаме формитѣ: *коѹповати* — стр. прич. *коѹпованъ-а-о*; *дѣлати-дѣланъ-а-о* etc. Така образуватъ стр. прич. тия глаголи и днесъ въ избѣлг. говори, па така образуватъ и въ вод. говоръ. Въ кук. говоръ всички глаголи отъ отбѣлѣзанитѣ разреди иматъ *и* вм. *a* прѣдъ наст. *нъ-а-о*. Споредъ това имаме: *куѹвин-а-о*, *милѹвин-а-о*, *викин-а-о* etc.

Примѣри:

Брѣт_ми нѣ_е *туйкини* нѣ_гѹсте. Дувѣнут ѹште нѣ_е *гледин* уд никуи. Пригачут нѣ_ти_е *ѹрзин* арно. Времото ваа дѣн (но и ден, дин) е *рѣситно*. Тѣка му било *нишно*. Дѣтѣто нѣ_е *милѹино*. Прѣднуто (преждата) нѣ_е *смѹтно*, нѣ_е *ѹпцно*.

Прѣходътъ на *a* въ *и* въ тоя случай не може да се смѣта за редуция. Затова появяването на *и* вм. *a* иска друго разяснение. Като вземемъ прѣдъ видъ сѣщото причастие съ *нъ*, *на*, *но* при глаголитѣ отъ другитѣ разреди, бихме могли съ пълна основателность да кажемъ, че причината на това явление въ езика е аналогията, която въобще упражнява силно влияние въ областта на езика. Като изключимъ глаголитѣ отъ казанитѣ по-горѣ разреди (V. 1. и VI.), останалитѣ въ кук. говоръ иматъ прѣдъ наставката *нъ*, *на*, *но* гласна *e*, която тукъ минава, като безавцентна, въ *и*, та отъ стб. глаг. *плет-ти-плести*, *хвалити*, *видѣти* и пр. мин. стр. прич. *плетѣнъ*, *хвалѣнъ*, *видѣнъ* въ кук. говоръ имаме *плѣтин*, *фѣлин*, *видин*; споредъ тѣхъ, безъ съмнѣние, станали и отъ *виванъ*, *милуванъ*, *купуванъ*, *гледанъ* и пр. *ѹикин*, *милѹвин*, *куѹвин*, *гледин* и пр. Аналогията не се е прострѣла вѣнъ отъ причастията, което обстоятелство още повече ни кара да вѣрваме, че прич. *ѹикин*, *милѹвин*... съ *и* сж прѣдизвикани отъ нея възъ основа на еднаквата категория думи.

Гласна *e*. Въ кук.-вод. говоръ *e* се редуцира въ *и*, но поврай тая редуция срѣщаме и друга, както и въ изб. говори — минаване на *e* въ *з*-звукъ. Редуцията на *e* при това въ кук.-вод. говоръ се различава отъ оная на изб. говори по това, че послѣднитѣ третиратъ въ тоя случай гласна *ѣ* като *ia*, а кук.-вод. като *e*; сир., въ изб. говори неавцентувано *ѣ* често се редуцира въ *з*-звукъ чрѣзъ *ia*, а въ кук.-вод. въ *и*. Това обстоятелство ни навежда на мисълта, че редуцията на *e* се явява въ езика слѣдъ изравнението на тоя звукъ съ *ѣ*, а като вземемъ прѣдъ

видъ, че *ѣ* е дълга гласна *е*, докаждаме още веднажъ до заключение, че редуцията е прѣдизвикана отъ изчезването на квантитета. Въ изт. говори вмѣсто *е* прѣобладавалъ *а*-зв. за *ѣ*, а въ кук.-вод., както и въ другитѣ западни говори, *е*-зв.; отгукъ и разликата въ редуцията на замѣстницитѣ на *ѣ*. Що се относи до рефлекса *е* за *а* и *ѣ*, по отношение на редуцията му, кук.-вод. говоръ се съгласява съ изт. говори, понеже и въ него и въ тѣхъ се явява *и*. Редуцията на *е* въ *ѣ*-звукъ се явява въ неопрѣдѣлени случаи, а такъва е и въ източнитѣ говори. Ще разгледаме отдѣлно всѣки единъ отъ двата случая.

1. Всѣко днешно *е* въ кук.-вод. говоръ, безъ разлика на потекло, щомъ е неакцентувано, се слуша въ срѣдисловието като *и*, а въ вод. говоръ така се слуша и въ началото на думата.

а) Въ корена на думата стб. *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, *а* въ кук.-вод. говоръ *е*, безъ ударение става *и*. Тѣй напр. имаме:

Кук.-вод. *вичѣра*, *жилѣзо*, м. св. *уднисѣх*, *зънисѣх*, *плитѣх*, *дивѣика*, м. св. *услипѣх*, *вируваѣх*, *убличѣх*, *тимниѣца*, кук. *лѣниѣмо*, вод. *линѣно*, кук. *динѣве*, вод. *ваѣ_дин*, *житварѣка*, кук. *питѣок*, вод. *пѣтук*, м. св. *гладѣх*, *нъридѣх*. б) Въ окончанието кук.-вод. *камин*, *плѣмин*, кук. *стрѣбрин*, вод. *стрибрѣн*, кук.-вод. *пѣлѣто*, *мѣрѣто*, *вѣлнин*, *маслиннин*, кук. *увѣн*, вод. *двин*, *бѣлин*, *вѣниѣ*, *врѣмѣто*, кук. *тѣлѣто*, вод. *тѣлѣтѣ*, *сѣмѣто*.

Примѣри изъ кукушкия говоръ:

Нѣ нѣдѣл ни *вичѣра*, ни *камин*. Душел дѣма и кѣжалъ нѣ *жинѣт_му*. Кѣ дѣ_и дукѣмасиме (изпитае)? *ричѣл* мѣжд_и. Лѣуто кѣ свѣршилъ рѣботѣта, гѣ *уднисѣл* нѣмѣикѣ_му нѣ_кѣтут. А лѣуто, кугѣ чуд, *ричѣл*. Аднѣ жѣна сѣвуга, кугѣ_си *сидѣла* нѣ_пѣртѣта... Ез ти *изплитѣх* чурѣцто. Нѣ_тѣ полѣ има аднѣ *стрѣбрин* кунѣк.

Вѣрвѣли, вѣрвѣли, *стритѣли* аднѣ старъ вол. *Излизѣли* двитѣ кѣчишта, гѣ_фѣтили нѣ_лисицѣта и гѣ_рѣскѣпали. *Дивѣико*, *дивѣико*, цѣрвѣна абѣлко. Нашѣут *питѣл* нѣгу рѣно пѣе. Они му съ *смиѣли*. Вѣлвукт и ут брѣинуту стадо *изидѣл* два ѣвна. *Зѣмисѣх* тѣстѣто и утидѣх уф цѣрѣфи.

Уф *тимниѣцѣта* ез нѣ_мѣжум дѣ_ѣ бѣркеум. Евѣн си душѣл *гладѣн* ут лѣозѣто. Брѣт_мѣ е нѣгу *бѣлин*. Уф *лѣтин* дѣн нѣгу рѣбота съ_вѣрше. Умин чувѣк нѣ_сѣ излѣжуве. Мѣикѣ_му *фѣчѣрѣшин* леп дѣве нѣ_Мицо. Нѣ сум *слѣбѣдин* дѣ дѣидум уф вас. Ут *мѣтин* вир вода съ_нѣ пѣе.

Тоо чувѣк *пѣмитут* ми гу зѣвѣртѣ. Житварѣто съ *нъридѣли* уф два рѣда. *Мисѣрникут* нѣ_сѣ_е пичѣл ѣште. Она сѣке *свитѣц* дѣ_сѣ правѣ. Гу утѣрѣдѣли *жѣдрѣбѣто* признѣштѣ. *Тѣлѣто* мѣче пу кравѣта. *Дѣтѣто* плаче пу мѣикѣ_му. Она гу *нъридѣла* нѣ_мѣгарѣто ус кѣтки.

Примѣри изъ воденския говоръ:

Тѣкѣ, тѣкѣ, у *никѣлку* *вичѣри* удѣоре съ исушилѣ нѣи_ѣбѣвите дѣрвичѣина у *цѣривѣта* грѣдина. Си гу *зънисѣва* гѣре у удаѣата. При тѣтѣку ми ѣдѣм, *ричѣ* дѣитѣту. Кѣа кѣ ти дѣидѣ нѣшчу ихѣтивѣ дѣ съ *бѣиш*. Е, кѣвѣу цар си_тѣ Ини_дуина нѣ_кѣ ми_тѣ зѣвѣш зѣ *ниѣвѣста*?

Аднѣш аднѣ събота зѣле дни, вѣрїле жїту, *мисїле любви*. Шчо си мѡри ти *дивѡїку*. Тѣквѡ *пїїїїне* нѣмѣм чуѣну. Очите ми *услипѣа* ут тѣѡїту лице. Цѣрїцѣта съ *извирувала* и му лигнала нѣ скѣтут нѣ аднѣта. Съ упрустува *прид негу* цѣрїцѣта. Друїгут гу *нѡдїлїл* воо цар. *Бїгѡл* ут цѣршчинѣта. Кѡ *влизѣ* дѣїтїту у бунѡрут, ималу аднѡ гулѣму каммин. Рубите ѡ *ублїчѣ*. Испулѣва *прикї* стѣните (голѣми камене). Нѡпкунта съ *прижїнї* у цѡрцки руби.

Вѣрвѣле шчо вѣрвѣле и си *стїмнїлу* ду нїкуї дѣп (до единѣ дѣбѣ). А лѣдїут си гу вринѡл врѣкїту су *тїм'анут*. Вѣо плѡтву е линѣно *Стѡрицїут*, вѣрвѣшчимїца пу пѣтут, зѣбрѣвил ѡти трибалу дѣ нѣ иде прѡву у лѡзїто.

Нѣ сѣм, вїлїки цѡру, нїту *свїтїїца*, тѣку сѣм сїраче и ут тѡтву, и уд мѡїка. Чѣду, кѡ кї ѡїме, сѣл *дѣсїт* дѣ сѡвѣт дѣ ти дѡде. *Глїдѡх*, *глїдѡх*, нѣ мужѡх дѣ вїдѣм. *Придѣнѣту* е вѣщѡну цѣрвѣну. *Зїтѡвѣте* му нѣ излизѣа привуцѡни. Ут *їмїту* гу пузнѡї штѡ чувѣк е. Нѣ бѣдник у нас дѣцѣта ѡдѣт нѣ *кдлѣда*. *Врѣмїто* вѡа дїн е рѣсїпцїу.

2) Гласното *е* вѣ ограничено число думи се явява съ *з*-звукѣ, щомѣ не носи ударение. И вѣ тоя случай не се прави разлика между етимологично и секундарно *е*. Потѣмняването на *е* вѣ *з* е интересно отѣ тѡя страна, че такѣво приливане на гласната *е* вѣ *з* е рѣдко и непослѣдователно явление вѣ бѣлгарскїтѣ говори. За случаетѣ отѣ $\text{я} = \text{е} - \text{з}$ може да се допусне, че *з* е прѣгласено чрѣзъ *їа*, сир. $\text{я} = \text{їа} = \text{з}$ безъ ударение. Това и става вѣ източнїтѣ говори (вж. Б. Цоневѣ, „За източно-бѣлг. вокализъмѣ“, Сѡм. кн. III., стр. 302.). Но за западнїтѣ говори, особено за кук.-вод. говорѣ, вѣ войто е забравенѣ всѣвакѣвѣ споменѣ отѣ ятовото произношение на я , подобно обяснение не може да има никакѡа сила. Аво пѣкѣ допустнемѣ, че рѣдукциѡта датира отѣ епохѡта, когато я е гласїло *їа*, тогѡва вѣобщѣ бїхме очѡкѡвали днесѣ поне вѣ нѣкои случаи вмѣсто я . Вѣ кук.-вод., а именно вѣ кук. говорѣ, се срѣща подобно нѣщо вѣ единѣ родѣ форми, вѣ м. несв. вр., гдѣто вѣ стѣ. имѡме я , а вѣ кук. говорѣ срѣщѡме *з*. Така, вѣ стѣ. езїкѣ имѡме м. н. плѣтѡхѣ, трѣпѡхѣ и пр., и вѣ кук. *плѣтѡх*, *тѣрпѡх*; сжщѡ тѣї *прѡвѡх*, *нѡсѡх*, *прѣдѡх*; но 2. и 3. л. ед. ч. *плѣтїше*, *тѣрпїше*, а вѣ мн. число 1. л. *плѣтѡхме*, *тѣрпѡхме*; 2. л. *плѣтѡхте*, *тѣрпѡхте*; 3. л. *плѣтѡа*, *тѣрпѡа*. Споредѣ тоѡа, може да се мисли, че и вѣ кук. говорѣ, както и вѣ изтѣ. гов., имѡме рѣдукциѡ на я вѣ *з* чрѣзъ *а*. Това не е вѣрно, защото вѣ такѣвѣ случай бїхме имѡли и вѣ 2. и 3. лице ед. число *з* вм. *и*. Звукѣтѣ *з*, войто се явяѡа тукѣ вмѣсто стѣ. я , иде отѣ потѣмнѣлото $\text{е} = \text{я}$, а не отѣ $\text{а} = \text{я}$. Това заключѡваме прѣво, защото вѣ 2. и 3. л. ед. ч. се явяѡа *и*, и второ, защото вѣ м. св. врѣме вѣ сжщїтѣ лица, гдѣто имѡме *з*, дохѡжда е подѣ ударение; напр.: м. св. *плїтѡх*, *прїдѡх*; *плїтѡхме*, *прїдѡхме*. . . , образувѡни отѣ м. несв. чрѣзъ прѣмѣстанѣ на ударението. Но, освѣнѣ тоѡа, вѣ вод. говорѣ имѡме и вѣ м. несв. *и* вм. *е* безъ ударение; напримѣрѣ: *плѣтїх*, *прѣдїх*, *тѣрпїх*. . . Както вод., тѣї и кук. гов. образув. м. св. вр. не споредѣ стѣ. 2-рѣ сложенѣ аор., а споредѣ м. несв. врѣме. Ясно е,

слѣдов., че потъмнѣлото $\text{ж} = \text{е}$ иска друго обяснение. Ние го отнасяме къмъ случаетѣ на потъмнѣлото е отъ стб. е , ь , а .

Сществуването на тоя прѣгласъ, именно на е въ з , е познатъ и на изтб. говори. Въ статията „За изт. бълг. вокализъмъ“ Сбм. кн. III, стр. 319.—320. г-нъ Б. Ц. изброява цѣль редъ думи отъ потъмнѣло е (е , ь , а) и справедливо забѣлѣзва, че туй з вм. е не е идентично съ стб. ь , както това твърди г-нъ А. Теодоровъ въ Пер. Сп. кн. IV., стр. 123. въ стат. „За звуветѣ ь въ новобълг. езикъ“. Кук.-вод. говоръ, гдѣто тоже имаме потъмнѣло е , дожда да подкрѣпи доказателствата на г-нъ Б. Ц. съ обстоятелството, че тукъ срѣщаме не вече палаталенъ тѣменъ звукъ за е , а твърдъ чистъ з звукъ. Въ кук. говоръ имаме само въ думата ангелъ, кук. *анг'ъл*, палаталенъ з звукъ. Освѣнъ това, въ кук.-вод. говоръ въ едни и сѣщи думи се срѣща, ту е , ту з , споредъ това дали е е подъ ударение или не. Така, отъ една страна имаме вѣчър, утишъл, а отъ друга — вичѣра и душѣл. Това обстоятелство тоже говори, че нѣмаме запазенъ ь , а потъмнѣло е .

Тукъ ще изброя всички думи, въ които се явява з вм. е въ кук.-вод. говоръ.

Въ к. говоръ срѣцнахъ слѣднитѣ думи: *вѣчър*, *корън*, *пѣрстни*, *сѣбаил'зи*, *тръндѣфи*, *рѣшитар*, *прѣмѣтар*, *мѣтница*; *прийтѣл'*, *дрѣл*, *анг'ъл*, *к'исъл*, *пѣпѣл*, *чешѣл*, *утишѣл*. Вмѣсто стб. *ма*, *та*, *са* имаме *мъ*, *тъ*, *съ*; *шиснайсѣт* и *мъ* вм. на или *ны* (?)

Въ в. говоръ: *дрѣл*, *к'исъл*, *пѣпѣл*, *дѣшѣл*, *пѣтълут*, *вѣчър*, *мѣстгѣрка* (вастегарка), *тѣпѣинъ*, *дѣинъ*, *коинъ*, *кѣмѣн'ъ*, *уттѣдѣ*, *сѣлдѣ*, *ушѣ* (още), *мишѣ*, *ниѣ*, *виѣ* (ние, вие?); *мъ*, *тъ*, *съ*; *дѣзнайсѣт*, *пичѣйсѣт* (петдесѣт). Въ думата *ела* имаме звукъ подобенъ на тетевенското ѣ : *ѣл*.

Произношението на а въ *ма*, *та*, *са* кѣто з нѣкои тълкуватъ чрѣзъ а . Д-ръ Облакъ твърди, че а е застѣпенъ отъ а въ н. бълг. езикъ, гдѣто той се обърналъ на мекъ звукъ; такевъ билъ въ *ма*, *та*, *са*, а тѣй сѣщо и въ други нѣкои думи: *пѣм'ѣт*, *оп'ѣт*, *изрѣбицѣ* (вж. Сбм. кн. XI, стр. 542.—543.). А г-нъ М. Ивановъ въ „Приносъ къмъ изучаване бълг. диалекти“ (Пер. Сп. кн. XLV.—XLVI, стр. 543.) тълкува явяването на а въ *ма*, *та*, *са* вм. а чрѣзъ спомаг. глаголъ отъ 3. л. мн. ч. сж, който се прѣплиталъ въ изречението съ се (*са*), споредъ което вм. *са* = се почва да се слуша *са*, както що гласѣло сж, пирдопски *са*, а щомъ веднажъ въ едно отъ энклитичн. мѣстоим. се явява а , то се простира и въ другитѣ. Като се вземе прѣдъ видъ, че въ срѣднобълг. паметници се явява въ посочванитѣ случаи отъ О. ж вм. а и то въ говори, гдѣто ж непрѣменно се произнасялъ като з , а не като а , логично е да се приеме, че не а се застѣпя отъ а , а ж, който кѣто з -звукъ замѣстя а въ срѣднобълг. епоха. Що се отнася до *ма*, *та* и т. н. по-приемливо е да се допусне, че тукъ се явява а по аналогия на двойното число вин. пад.; сир., както се казвало *ма*, *ва*, взело да се говори и *ма*, *та*, *са*. Това доказватъ западнитѣ говори, въ които наистина двойното число има силно влияние надъ множественото. Въ тѣхъ имаме вм. вин. форма *ны*, *вы*, имин. дв.

ч. *вѣ*, а споредъ *вѣ* и *нѣ* (не). И наистина, тамъ, гдѣто завладѣло двойств. *вѣ*, имаме въ говора и *ме*, *те*, *се*, а гдѣто завладѣло на, имаме *ма*, *та*, *са*. Въ изт. говори имаме *на*, *ва* и *ма*, *та* . . . , а въ Западн. *ве*, *не* и *ме*, *те*, *се*. Тъмо тѣй си е и въ в. говоръ, гдѣто срѣщаме *на*, *ва* и *ма*, *та*, редуцирани въ *нъ*, *въ*, *мъ*, *тъ*, *съ*. Кук. говоръ прѣдставя една аномалия, като употрѣбя покрай *ма*, *та*, *са* и *ме*, *те*, *се*, макаръ и твърдѣ рѣдко; но затова пѣкъ винаги *ва*, *на* (въ, нъ).

Гласно *о*. Както се казва вече, тая гласна се редуцира въ *у*, съ това отстѣпление, че въ к. говоръ въ краесловието запазва своя гласежъ, макаръ и да не носи ударение; изключение отъ това правятъ нарѣчията на *о*, които изобщо въ н. б. езикъ обръщатъ *о*-то въ края на думата въ *у*. Въ всички други случаи, безъ разлика на произходъ, помѣ гласно *о* не носи ударение, се мѣни въ *у*-звукъ.

а) Въ корена на думата стб. *о* и *ъ* к. и в. *о.*, безъ ударение става *у*: кук. гробишта, вод. грубѣви, кук. вулѣве, вод. вулѣви, кук. руднини, дуждѣвна вода, вод. дуждѣви, кук. м. св. *сунува̀х*, бучува̀р, вод. бучува̀р (ст. б. бѣчва).

б) Въ окончанието: кук. гувѣдута, вод. гувѣдута, кук. сѣлута, вод. сѣлута, блѣтута, кук.-вод. вѣроту̀к, дубитук, чувѣвук.

Примѣри изъ кук. говоръ:

Куга души ду_адна гѣста *куриа*. Ако ричѣли лош, па_и *зкул'ува̀л*. И нѣпрѣвила и нѣ_неа куту_нѣ_другѣта мома адна *пугача*. Сѣте, *гулѣмо* и мѣлѣчко кѣ излѣзиме дѣ_тѣ_причѣкиме. Жѣнѣта зѣла дѣ_сѣ_фѣле нѣ_другѣте жѣни, ѡти придела нѣ_мѣжут *кушѣла*. А та му *удгугурила*. Кои *човек* кѣ зѣкле вѣминут? Куга чѣла въ_тува̀ нешто, утишла. Зимала сус себе двете гѣлѣпчѣта. Сношти *сунува̀х* аднѣ страшиѣ сон. Ез ти *стукмих* рѣбите. *Дуждѣвната* вода пу_арно пѣре. Мицо *Евану̀в* съ чинѣл *бучува̀р*.

Примѣри изъ воденския говоръ:

Натѣкун нѣ *зкупѣнитуту*, *ѡку* нѣ_му_ъ_фѣргѣле у *гробут* ду глѣ_вѣта чѣшѣта уд *вѣнуту* и *маслуту*, ѡн_сѣ_чинѣл вѣмпир. Там у_тоѡа време *лѣуту* (хората) ни *мужѣле* дѣ_си_зѣчѣвѣт *нишчу*. Мѡмѣта слѣша дѣка *рундѣте* нѣшчу пу_пулатѣта (чардака). Леле, *дѣдуууу!* шчо *гулѣмо* уста ѣмѣш. Ваа вѣчѣр аднѣ лош сон *сунува̀х*. Лѣтуска ѡмѣше ногу *дуждѣви*. *Бучува̀рут* ѡшче нѣ_ни_ъ_нѣпрѣвѣ вѣрѣлѣта.

Слѣдъ като опрѣдѣлихъ едно отъ важнитѣ свойства на гласнитѣ въ к.-в. говоръ, пристѣпамъ къмъ разгледването на всѣва гласна отдѣлно, за да установя по-правилно днешното състояние на вокалния системъ въ говора. Ще разгледамъ гласнитѣ въ фонетивата и морфологията.

Гласна *а*. Въ к.-в. говоръ тоя звукъ се слуша днесъ много по-рѣдко, въ сравнение съ стб. езикъ и особено съ другитѣ днешни западни говори. Наистина, той е замѣстниѣжъ и на други стб. вокали, както ще се види, но въ замѣна на това се слуша много по-често тъмно, нежели отворено, и ясно, както го чуваме въ разложкия или прилѣпския отъ западнитѣ и срѣднгорския отъ източнитѣ говори. Всѣво почти неакцентувано *а*,

както се каза по-горѣ, се снижава до з-звукъ, който възстановява своя гласъ само подъ ударение. По тая причина и всѣко з отъ *a* или отъ другъ нѣкой стб. вокалъ, който се застѣпя днесъ отъ *a*, го внасямъ въ областята на тоя послѣдния.

Гласната *a* въ к.-в. говоръ днесъ застѣпя:

1. Всѣко етимологично *a* въ корена и другитѣ части на думата: а) въ корена на думата: напр. кук. брат, вод. брат, кук. ка̀мин, вод. ка̀мин, кук. глат, вод. глат и пр. кук. бра̀шно, вод. бра̀шно; б) въ омончанието: кук. зрак, вод. здрак, кук. гувида̀р, вод. гувида̀р и пр.

Отъ това общо положение на гласната *a* вмѣсто стб. *a* има и нѣкои отстѣпления, които не могатъ се сведи подъ едно общо правило, но които по-долу ще бждатъ отбѣлзани.

2. Всѣко стб. *ж* въ омончанието на думата. Изключение прави думата еднжшѣ, кук. *еднѣш* вод. *еднѣш* стб. *еднжшѣ*. Така: стб. *минати*, к. аор. *минах*, вод. аор. *зминах*; стб. *двигнати*, к. аор. *дигнах*, вод. аор. *дигнах*, стб. *вин. п. жемж*, к. *вин. жена*, вод. *вин. жена*; стб. *вин. кодж*, к. *вин. одда*, вод. *вин. одда*; стб. аор. *З. л. кльнжша*, к. аор. *кльнаа*, вод. аор.

З. л. кльнаа.

3. Стб. *a* въ сег. вр. *З. л. мн. ч. у* глаголитѣ отъ III. р. 2. и IV. р. Тѣй напримѣръ: стб. *трѣпатъ*, кук. *тѣрпѣт*, вод. *тѣрпѣт*, стб. *носатъ*, кук. *носѣт* вод. *носѣт*. Така се замѣстя *a* на това мѣсто въ повечето бълг. говори. Тази замѣна на *a* съ *e* се е извършила посредствомъ *ж*, който по аналогия на глаголитѣ отъ другитѣ разреци за *З. л. мн. ч. сег. вр.* се явява у споменатитѣ разреци. Но тя не се е прострѣла вѣнъ отъ това мѣсто, както що е станало въ другитѣ бълг. говори. Навсѣждѣ другадѣ *a* се застѣпя отъ *e*, както ще се види. Така щото к.-в. говоръ не се съгласява съ твърденето на Д-ръ В. Облакъ (вж. Сбм. кн. XI, стр. 544.), че въ н.-бъл. езикъ застѣпникътъ на *ж* застѣпя и *a* подиръ палателнитѣ съгласни *ј, ж, ч, ш*. Споредъ него бихме очаквали въ к.-в. говоръ *изик, изчмен, изтѣрва, жѣден, чѣдо, шѣпа*, вмѣсто което имаме к. *език, уччмен, етѣрва, жѣдин, чѣдо*; дума *шѣпа* нѣма; а в. *изик, иччмен, итѣрва, жѣдин, чѣду, шѣпа*; сир. тукъ имаме за *a* звукъ *e*, който никждѣ въ тоя говоръ не се явява вм. *ж*. Това обстоятелство показва, че внесеното тълкуване отъ Д-ръ В. О. нѣма стойность за всички бълг. говори.

Освѣнъ въ посоченитѣ мѣста, гласната *a* се явява или изчезва и въ други отдѣлни случаи, споредъ които двата говора не всѣкога вървятъ задружно.

Прѣди всичко разширението на гласна *a* засѣга двойното число, което, както и въ другитѣ бълг. говори, винаги се явява подиръ числителнитѣ отъ два нагорѣ, както и подиръ въпрос. мѣст. *колко* и неопрѣдѣлителното *колко*. Така напр. имаме въ кукушкия говоръ *два грѣба, три по̀па, чѣтири стѣла, пет мѣжа, двѣ сѣна, три во̀ла, нѣкулко ка̀мина, пет дѣна, пет нѣта* и др. Въ в. говоръ не станало сѣщото. Въ него завладѣла друга форма, взета изъ *мн. ч., им. п.* на оу основи, като

приела *вм. е* въ краесловието и по аналогия на *о* осн. им. п. мн. ч.; или пъкъ е взета дат. форма ед. ч., което е по-малко за вѣрване. Така, тукъ имаме: *две пунѡви, три грубѡви, читѣри зитѡви, нѣкулку синѡви, вуѡви, пет кѡмѣинѣ* (е) и др., рѣдко *двуѣца синови*, по-често *двѣмина, трѣмина, читѣримина пунѡви, синѡви*... Но *две пѣта, три гѡста, читѣри мѡжа, две братѣа*. Ще рече, *в. гов.* се разцѣпилъ на двѣ: имената отъ *о* основи твърди, и осн. и оу осн. образуватъ двойното число споредъ мн. ч. на оу осн., а имената отъ *о* осн. меки и *и* осн. образуватъ дв. ч. споредъ дв. ч. въ стб. при *о* осн. меки. Изключение правятъ едносложнитѣ *о* осн. тв., които не образуватъ мн. ч. на *ове*, та и дв. ч. правятъ споредъ мек. *о* основи: *брат, пѣрст, глѣст* — *две братѣа, три пѣрста, читѣри глѣста*... Въ *к. говоръ* тая форма на двойното число тоже се явава, ала само при условие, когато се употрѣбятъ числителнитѣ нарѣчия: *двуѣца, труѣца, питѣма* и пр., които пакъ идатъ само прѣдъ имена на лица. Така, покрай *два попа, три зѣта, пет кѡмина*, имаме и *двуѣца пунѡве, труѣца зитѡве, питѣма синѡве*. Изключение прави думата *брат*, която образува *двуѣца брате* (*вм. братѣа, но ѣа = е*, имаме прѣгласъ). Въ *к. говоръ* при това иде напълно им. форма отъ мн. ч. оу основи, която потвърждава по-горѣ казаното за нея форма въ *в. говоръ*. Ще допълня само, че въ *в. гов.* имаме *синѡви, пунѡви*, сир. *и вм. е*, именно по аналогия на *о* осн. им. мн., а не редукия на *е* въ *и*, понеже това не става въ никой другъ случай съ крайното *е*. Прилагателнитѣ имена, които придружаватъ съществителнитѣ въ дв. число, зиматъ мѣнитва за мн. число. Така, въ *к. говоръ* имаме: *два бѣли вѡла, три гулѣми сѡпа, нѣкулко гулѣми кѡмина, пет ѣки мѡжа*; *в.* — *две бѣли вуѡви, читѣри ѡрни пунѡви, пет дибѣли сунѡви, три ѡрни гѡста* и пр. Сближаването и изравнението на едно склонение съ друго води началото си още отъ стб. епоха. Родътъ е игралъ най-важна роля, защото изравнението на склоненията се движи само въ границитѣ на единъ родъ. Въ *к.-в. говоръ* тоя процесъ още не е завършенъ, както въ другитѣ бѣлг. говори; имената отъ едно склонение се прѣплитатъ съ имената отъ разни склонения, или пъкъ образуватъ самостоятелни форми. Това ще се види при разгледването на склонението. По отношение дв. ч. на имената отъ другитѣ склонения трѣбва да се важе същото. Съществителнитѣ отъ ср. родъ, когато върватъ по старото склонение въ запазенитѣ си падежи, образуватъ двойното число спор. множ. число; а щомъ отстъпятъ отъ него, образуватъ дв. ч. спор. мн. число на новата форма. Така, напр., имаме въ *к. говоръ* отъ *сѣло* — *две сѣла, три сѣрца*; но отъ *име* — *две имишта, три имишта*; отъ *тѣле, пиле, куче* — *две тѣлишта, или две тѣлци*; *три пѣлишта или пѣлци, чѣтири кучишта*; защото мн. число правятъ *ѣмишта, тѣлци, пѣлци, пѣлишта, кучишта*. Въ *вод. говоръ* се пази същото правило, само че образуването на мн. ч. не е еднакво съ кукушкото. Тукъ имаме отъ *сѣло* дв. ч. *две сѣла* или *три сѣрца*; а отъ *име, пиле, теле* — дв. ч. *имѣина, пилѣина, тилѣина*, защото и мн. ч. образува тѣй. Въ тоя случай е явно, че двойното число

отстъпило на множественото; даже това се случило и съ думитѣ *кулѣно*, *ра̀мо* — двойно и мн. ч. *кулѣна*, *ра̀мена*. При имената отъ ж. р. се случило сжщото, както и съ имената отъ ср. р. И тукъ формата на мн. ч. застъпила двойната и изравнила имен. отъ разнитѣ склонения въ едно; та днесъ имаме и въ двата говора *две жѣни*, *три зми*, *четири кѣски*, *пет цѣркфи* и д. п.

Гласна *a* се слуша по-често въ к.-в. говоръ и поради нѣкои новообразувани форми за множествено число, вато отъ път — пътишта и в. пътишча; друм — друмишта и друмишча, и само въ к. говоръ гълѣб — гълѣбишта и сноц — снопшита, търн — търништа, нѣва — нѣвиа; само въ в. врѐке — мн. врѐка, кук. врѐка — врѐки и пр. Тя се явява като застъпникъ на ъ по аналогия въ нѣкои стб. имена отъ н, р и в основи, вато напримѣръ: стб. падѣ, кук. *пѣда*, вод. *пѣда*, стб. кость, кук. *кѣска*, вод. *кѣска*, стб. кѣдель, кук. *кѣдѣла*, вод. *кѣдѣла*, кук. *мѣсла*, вод. *мѣсла*, кук. *штерка*, вод. *кѣрка*, кук. *цѣркфа*, вод. *цѣркфа*, кук. *сфикѣрва*, вод. *сфикѣрва*, кук. *етѣрва*, вод. *итѣрва*. Съ помощта на суфикса *ка* сж минали нѣкои имена отъ н основи въ стб. езикъ къмъ а основи. Такива имаме напримѣръ: стб. *опашь*, кук. *упашка*, вод. *упашка*, стб. *кѣшь*, кук. *вѣшка*, вод. *вѣшка*, стб. *гѣсь*, кук. *гѣска*, вод. *гѣски*, стб. *жлѣуь*, кук. *жѣлка*, вод. *жѣлка*. Така сжщо и *зѣла-ка*, к. *ет-ка* (ѣд-ка), в. *ят-ка*; *пат-ка*, *кукѣш-ка*. Но покрай това имаме въ кук. гов. *миш*, мн. ч. *мишувѣ*, стб. *мишь*; а въ в. *миш*, мн. ч. *мишиь*.

Въ стб. нарѣчия тѣгда, кѣгда имаме обикновената въ такива мѣста замѣна на *z* съ *o*. Тукъ гласятъ въ к. говоръ *туга̀*, *куга̀*; въ в. *тога̀*, *куга̀*; но покрай *куга̀* срѣща се съкратена форма *ка*. Формата *тога̀*, която се срѣща въ западнитѣ говори, се е образувала малко другояче отъ оная въ изт. говори, що гласи *тогава*. Нарѣчието *сега* въ кук. говоръ се слуша и сега, а въ вод. *сѣги*, както и отъ тѣгда въ мегленския говоръ, който се отнася къмъ воденския, се чува *тугѣнта*.

Гласна *a* иде вм. *e* въ нарѣчието *ноще*, което въ в. говоръ има образъ *но̀ка*, а въ к. *но̀ште*. Замѣната на *e* отъ *a* въ тоя случай не е прѣка. Най-възможно е, че тукъ имаме формата на творит. падежъ, а не оная на прѣдложения; та отъ стб. *нощѣж* — *нощѣж*, чрѣзъ метатезисъ на *и* се явява *но̀ка*, въ в. к. вм. шт.

Въ числителното единъ, една, едно редовно се употрѣбя въ вод. говоръ *адѣн*, *адна̀*, *адно̀*, а въ кук. покрай *адѣн* и пр. и *едѣн*, *една̀* и пр.; въ стб. имаме *ѣднѣж*. Подобно прѣминаване на *ie* въ *a* въ началото на думата е характерно явление не само за к.-в. говоръ, а въобще въ славянскитѣ нарѣчия. Срав. въ руск. ез. *одинъ*. Споредъ мене явлението на *a* е станало по аналогия на *e* съ *a* въ съдружването на числ. един или еднѣш съ прѣдлозитѣ *на* и *за*, а послѣ и безъ тѣхъ се явява *a*. Така напр. отначало е било *на_едѣн*, *за_едѣн*, *на_еднѣш*, *за_еднѣш*, подиръ което и *наадѣн*, *заадѣн*, *нааднѣш*, *зааднѣш*. Възможността на тази асимилация не е ни най-малко спорна, понеже сжществува въ стб. езикъ; тамъ имаме въ сложното склонение на прилагателнитѣ имена по-

често въ род. п. ед. ч. отъ добра него — добрааго, нежели добраеого и пр., а между *на един* и пр. и добра него не може да се прави разлика, понеже и въ единия и въ другия случай формитѣ отначало сж съществували отдѣлно и сж пазили своя образъ, както и си пазятъ своя образъ, когато сж отдѣлни, касателно мѣстоимението и; но щомъ се свързватъ, става асимилация, която въ *наадин* оставила слѣди и слѣдъ отдѣлването на съставнитѣ елементи. Това се потвърждава отъ една страна отъ съществуващата форма зааднѣш въ в. говоръ, а отъ друга и съ употребението на аднн и единъ въ кук. говоръ. Това ще бжде, ми се струва, най-умѣстно обяснение за загадъчната форма *адин* и т. н.

Като прибавенъ элементъ, *a* придружава им. падежъ мн. ч. на личнитѣ мѣстоимения, които въ к. гов. ниа, виа, тиа вм. стб. *мы, вы, ты*; съ такъва служба иде и въ показателното мѣстоимение тоа, воа за м. р. и таа, ваа за за ж. р, отъ стб. *ты, окъ и та, она*. Покрай тоа, воа за м. р. се употребя и тоо, воо. Ще забѣлѣжа, че личн. м. ниа, виа се чуватъ въ в. говоръ нйъ, вйъ; крайното *ъ* азъ го вземамъ за редуцирано *e* въ *ъ*, а не на *a* въ *ъ*. Двойно *a*, както въ *ваа* се чува и въ *саа ноик'* вод. и *саа* ношт кук. отъ стб. м. *всѣм*, гдѣто сричка *въ* изпаднала: *всѣм* — *всм* и *см* и *саа*.

Вмѣсто *e* дожда *a* въ думитѣ *кларут* и *зърѣм* въ в. гов., а въ к. въ думата *караван* = *жерван*, гдѣто, освѣтъ за *e*, се явява още едно *a*, което напомня руското пълногласие. Думата е обаче заета.

Гласна *a* покрай своето разширение въ изброенитѣ дотукъ случаи, много често отсъствува днесъ отъ етимологичното си мѣсто или пъкъ като замѣстница на други гласни още въ стб. езикъ. Въ к.-в. говоръ съществува единъ силенъ стремежъ къмъ съкращение на думитѣ; това съкращение засѣга и гласна *a*. Така напр., флективното *a* при имената отъ *a* основи, щомъ формата се членува, или съвсѣмъ изчезва, или остава слаби слѣди, въ случай че прѣходѣтъ между основната съгласна и членната съгласна става труденъ; но въ всѣки случай сричка не образува. Тѣй напримѣръ, отъ *жена*, *крава*, *трѣва*, *цзрица*, *лисица*, *абѣлка*, *убѣва*, *цѣрна*, *бѣла* и пр. имаме *женѣта*, *крѣвѣта*, *трѣвѣта*, *цзрицѣта*, *лисицѣта*, *абѣлкѣта*, *убѣвѣта*, *цѣрнѣта*, *бѣлѣта* и т. н. Тукъ трѣбва да отнесемъ и случаетѣ, гдѣто прѣдъ *a* имама гласна, като въ притежателнитѣ мѣстоимения или и други нѣкои имена. Напримѣръ: *мѣа*, *тѣа*, *пупѣдѣа*, *сирмѣа*, *кумиѣа* и др., съ членъ — *мѣита*, *тѣита*, *пупѣдѣита*, *сирмѣита*, *кумиѣита*; но *удаа* — *удѣата*. За забѣлѣзване е, че изчезналото *i* въ прит. м. *мѣа*, *тѣа* се явява като застъпникъ на *a* въ членната форма; разбира се, тукъ имаме възстановено *i*, а не редукция на *a*. Така изчезва *a* и въ други отдѣлни мѣста, както и въ наведенитѣ тукъ примѣри, стига да не се затѣмняватъ понятията. Напримѣръ, въ думитѣ: *друшки*, *врѣшки*, *врѣжарки*, *врѣжарки*, *врѣжна*, *зѣрна* и др. Въ *снѣга* ударението ще да е прѣмѣстено отъ крайната сричка на втората.

Характерна е формата на първото л. ед. число въ личн. мѣст. у к. говоръ, гдѣто се явява *e* вм. *a* или *я*, както си е въобще въ българскитѣ говори, па и въ к. говоръ вѣнъ отъ града. Тукъ имаме *ез*, *езе*. Това *e* отъ *a*, стб. *азъ*, иде отъ прѣгласено *a* чрѣзъ *я*, сир. отъ *азъ*, въ кук. дохажда *iaz* и *iaze*; послѣдното се е прѣгласило въ *ieze*; а слѣдъ изчезването на *i* останало *eze*, а оттукъ и *ез*.

При образуването на повторителнитѣ глаголи отъ IV. р., коренното *o*, гдѣто го има, както е извѣстно, се прѣгласява въ *a* въ изтб. говори; въ к.-в. говоръ то си остава непрѣгласено; защото повторителнитѣ глаголи тукъ се образуватъ съ помощта на суфиксъ *ува*, като се сближаватъ споредъ това съ глаголитѣ отъ VI. р. Безъ суфиксъ *ува*, но при това и безъ удължение на *o* въ *a* ставатъ итеративни много малко глаголи само въ к. говоръ. Споредъ това, к.-в. говоръ отъ глаголитѣ: **рoди-ти**, **лoви-ти**, **хoди-ти**, **носн-ти**, повторителниятъ видъ ще прави к *рудѣуем*, в. *рудѣвѣм*; *улувѣуем* и *улувѣвѣм*, *дужисѣуем* и *зѣнисѣуем* и пр.: въ к. гов. покрай *рудѣуем* срѣща се и *рoждум*, *рoждиш*, *рoжде*. образуването на повт. глаголи безъ удължение на коренната гласна, а съ помощта на суфиксъ *ува*, е проварано и у другитѣ разреди; гласна *o*, напр., остава непромѣнена у глаголитѣ отъ I. разр.: **бoсти** (**бoд-ти**), **мoци** (**мoг-ти**), повт. си видъ образуватъ както по-горнитѣ глаголи: *убудѣуем* и *убудѣвѣм*, *пумужѣуем* и *пумужѣвѣм*. Така сѣщо гласна *a* не се явява и въ случаетѣ отъ степенувано *e* или *ѣ*, като въ гл. *берж* и *излѣж*, повт. *сѣбирямъ* и *излѣзамъ*; въ к.-в. *субурѣуем*, *излизѣуем* и *субурѣвѣм*, *излизѣвѣм*. Имамъ *a* въ тоя случай въ кор. **сѣд-** и **грѣк-** въ формитѣ: *сидило* и *грабя*, к.-в. *сидило*, *грабум*, *грабѣм*.

Гласна *a* частно за к. говоръ по-рѣдко днесъ се срѣща и въ глаголната флексия поради настанали нѣкои изравнения на разни разреди глаголи въ единъ. Всички глаголи въ сег. врѣме въ к. говоръ се сливатъ въ единъ разр., като се подчиняватъ въ спрежението си на нови правила. Така, въ 1. л. ед. ч. всички глаголи свършватъ на *м*, прѣдъ което има гласна *у*, рѣдко *a*; 2. л. на *иш* и 3. л. на *e*; та споредъ това гласна *a* въ глаголната флексия за сег. вр. изчезва изъ всички глаголи отъ V. р. 1. и VI. р. Тѣй напр. имаме 1. л. *гледум*, *купѣуем*; 2. л. *гледиш*, *купѣиши*; 3. л. *гледе*, *купѣе* и т. н. Така изчезва *a* и въ повел. наклонение: 2. л. ед. *гледи*, *купѣи*, 3. л. *гледе*, *купѣе*, 1. л. мн. *дѣ гледѣме*, *дѣ купѣѣме*; за замѣната на *a* съ *и* въ стрададелното прич. съ наставка *нѣ*, *на*, *но* вече се каза при редукцията на *a*. Гласната *a* се замѣстя отъ *и* въ в гов. въ думата *сѣги* вм. *сѣга*.

Една важна особеностъ, която главно принадлежи на к. говоръ, е прѣгласътъ на *a* въ *e*. Воденскиятъ говоръ се свързва съ к. само съ думитѣ: *чешка*, *чеша*, *чмрдѣк*; па и въ района на к. говоръ това явление е свойствено главно на градския говоръ; по селата прѣгласътъ е по-рѣдѣкъ. Прѣгласътъ на *a* въ *e* е характерна черта на източнитѣ говори и съвсѣмъ не се срѣща въ западнитѣ, освѣнъ въ кукушкия. При това, за забѣлѣзване *e*, че условията, при които става прѣгласътъ въ изтб.

говори, не сж еднакви съ ония, споредъ които се прѣглася *a* въ *k*. говоръ. Източнобълг. *a* се прѣглася въ *e*, споредъ поставеното правило отъ г. Б. Ц. (Сбм. кн. III. стр. 292.), щомъ сжществуватъ три условия: 1) гласна *a* да стои слѣдъ *ж*, *ч*, *ш*, *ј*, 2) да е акцентувана и 3) слѣдъ нея да иде мека сричка. Въ *k*. говоръ нито едно отъ тия условия не е строго запазено. Най-вече е потрѣбно да се запази първото и второто отъ тѣхъ, третото условие е почти ненужно; па има случаи, когато *a* се не прѣглася, макаръ и да сжществуватъ всички условия. Тукъ ще изброя по възможность всички думи съ прѣгласена *a*:

Кук. ед. ч. *гърничѣр*, мн. *гърничѣре* вод. *гърничѣр* и *гърничѣри*, кук. *вудиничѣр*, *видиничѣре*, вод. *вудиничѣр* и *вудиничѣри*, кук. *еничѣр*, *еничѣре*, вод. *еничѣр*, *еничѣри*, кук. *пѣтлѣиѣн*, *пѣтлѣиѣне*, вод. *пѣтлѣиѣн*, *пѣтлѣиѣни*, кук. *тимѣн*, *тимѣн*, вод. *тимѣн* и *тимѣн*, кук. *кукушѣни*, *кукушѣни*, вод. *кукушѣни* и *кукушѣни*, кук. *сулуѣнѣне*, вод. *сулуѣнѣне*, *ясли*, кук. *ѣсли*, вод. *ѣсли*, *ясна*, о, кук. *ѣсна*, о, *ѣсни*, вод. *ѣсна*, о, *ѣсни*, кук. *ѣгне*, *ѣгништа*, вод. *ѣгне*, *ѣгништа*, кук. *ѣре*, *ѣришта*, вод. *ѣре* и *ѣришта*, кук. *ѣце*, *ѣца*, вод. *ѣце* и *ѣца*. Ав, кук. *ѣзе* и *ѣз*, вод. *ѣс*; *ясна*, кук. *ѣсна*, вод. *ѣсна*; *часъ* (послѣ), кук. *чѣс*, вод. *час*; *явѣ*, кук. *ѣве*, вод. *ѣве*; *чаша*, кук. *чѣша*, *чѣши*, вод. *чѣша* и *чѣши*; *вочан*, кук. *кучѣн*, *кучѣне*, вод. *кучѣн* и *кучѣни*. *Янка*, кук. *ѣнка*, вод. *ѣнка*; *Яна*, кук. *ѣна*, вод. *ѣна*; *Стоян*, кук. *Стуѣн* и *Стуѣн*, вод. *Стуѣн*; *печала*, кук. *ничѣл'ум*; *селянин*, кук. *силѣнин*, *силѣне*, вод. *силѣнин* и *силѣни*; *стоях* имр. кук. *стуѣх*, *стуѣхе*, вод. *стуѣх* и *стуѣхе*.

Споредъ послѣдния примѣръ отъ имрег. би се очаквали повече случаи, които не срѣщаме. Причината за тѣхното ограничение трѣбва да търсимъ въ аналогията, която подчинила имр. подъ аор. въ тоя видъ глаголни форми, та имаме *вм. бруѣх* отъ *бруяхъ* — *бруйх*; *вм. сиѣх* отъ *сяхъ* — *сеѣх* и пр.

Отъ прѣдставенитѣ примѣри се вижда, че не значи нищо за *k*. говоръ по отношение прѣгласа, дали слѣдъ гл. *a* иде мека или твърда сричка; но освѣнъ това срѣщаме и случаи, когато говорътъ се отнася индифферентно и къмъ ударението. Така напримѣръ имаме: отъ *прѣсякъ* — *прѣси* отъ *братя* — *брѣте*; сжщото срѣщаме и въ *v*. говоръ въ думата *чардакъ*, *v*. *чирѣкъ*. Кук. говоръ не се съгласява съ изб. говори още и поради това, че не прѣглася *a* въ всички случаи. Непрѣгласено *a* срѣщаме въ слѣднитѣ думи: *овчаръ*, *k*. *уфчѣр*, мн. ч. *уфчѣре*; *приятель*, *k*. *приѣтъль*, мн. *приѣтъље*; *шапка*, *k*. *шѣпка*, мн. *шѣпки*; *шарка*, *k*. *шѣрка*, мн. *шѣрки*; *жаба*, *v*. *жѣба*, мн. *жѣби*; *шаякъ*, *k*. *шѣкъ*, мн. *шѣки*; *Божана*, *k*. *Бужѣна*.

Къмъ прѣгласа на *a* при това пакъ отъ друга страна можемъ да отнесемъ случаи, когато *a* се прѣглася подиръ други съгласни, вѣнъ отъ *ж*, *ч*, *ш* и *ј*, а именно подиръ *r*; напримѣръ: отъ *вечеракъ*, имаме *ви-чирѣх-вицирѣли*, отъ *чоранъ-чурѣне*. Първиятъ примѣръ може да се вземе за аналогиченъ споредъ глаголитѣ *плѣтѣхъ*, *седѣхъ* и пр., които въ *k*. гов. правятъ *плѣтѣх-плѣтели*; *сидѣх-сидѣли*. Но съ сжщото право може

а да се има за прѣгласно, понеже не всички глаголи отъ V. р. 1. образуватъ м. св. вр. споредъ гл. отъ I р. 1. и IV. р. Покрай *вичирѣх* имаме *виках-викали*, *бигах-бигами* и пр.

Прѣгласътъ на *а* въ в. говоръ трѣбва да е по-широкъ, отколкото се прѣдставя въ моитѣ бѣлѣжки. Въ с. Теово, 2 ч. далечъ отъ Воденъ, се говори *еко* вм. *іако*. Но условията никакъ не благоприятствуватъ да се посѣтатъ воденскитѣ села.

Прѣгласътъ на *а* въ *е* е едно явление, което не се срѣща само въ областта на бѣлг. езикъ, а го има и у другитѣ езици. За въ изт.-бѣлгарски езикъ то се обяснява отъ г. Б. Ц. въ стат. „За изтб. вокализъмъ“, като да е настанало по аналогия на двойното произношение на *ѣ*, т. с. както се казвало *в'ара* (*впра*) и *вѣри* (*впри*), тава почнало да се говори *чѣша* и *чѣши*, *жѣба* и *жѣби*. Той смѣта, че явлението е ново, развито само въ нѣкои източни говори. Едва ли може да се приеме за вѣрно тълкуването на г. Ц., тѣй като, въпрѣки очакването му, к. говоръ прѣглася *а*, безъ да познава двойно произношение на *ѣ*. Отъ друга страна прѣгласътъ се срѣща и въ други славянски езици, като въ руски, чешки, въ които за аналогии не може да става и дума. Като вземемъ прѣдъ видъ при туй, че прѣгласътъ е ограниченъ само слѣдъ палаталнитѣ съгласни *ж*, *ч*, *ш* и *ѣ*, но не и подиръ всѣка съгласна, както става съ *ѣ*, по-вѣрно ще бѣде, ако се приеме, че причината на това езиково явление се крие въ палаталността на съгласнитѣ, които въ нѣкои бѣлг. говори се изговарятъ по-меко и допускатъ прѣгласяването, а въ други се изговарятъ по-твърдо и го не допускатъ.

Гласна *е*. Между другитѣ вокали най-широко мѣсто въ к.-в. говоръ заема гласната *е*. Тоя вокалъ застъпя не само стб. *е*, но, кое изцѣло, кое отчасти, още три други вокали, а именно: стб. *ь*, *а* и *ѣ*. Тая замѣна е послѣдователно прокарана за *а* и *ѣ* и въ извѣстни само части на думата и за *ь*. Но *е* се явява като застъпникъ въ отдѣлни мѣста, които не могатъ се схвана подъ едно общо правило, и вмѣсто други гласни, или пъкъ имъ отстъпва своето мѣсто. Така щото гласната *е* днесъ държи първенствуваще мѣсто.

Въ флексията на рѣчта стб. *е* е много по-добрѣ застъпено въ кук.-вод. говоръ, нежели въ другитѣ западни, па отчасти и източни говори, въ които по една или друга причина се явява гласна *и*. Имената отъ м. родъ *и* основи въ повечето зап. говори образуватъ мн. ч. им. и в. пад. съ *и* вм. стб. флексия *іе* — *іиѣ*, като отъ *гостъ* мн. ч. *гостіе* — *гостіиѣ*, запб. гов. *гости*. Въ к.-в. говоръ вм. туй имаме контракция на окончанieto отъ *іе* — *іиѣ* въ *е*, та отъ *гостіе* -*іиѣ* — *госте*. Така сжщо образуватъ и *голѣѣ*, *лакѣѣ*, *ногѣѣ*, *людѣѣ* — кук. *гълѣѣ* и *гълѣѣшита*, вод. *гълѣѣ*, но *гдсте*; к. *лакѣѣ*, вод. *лакѣѣ*, к. *нокѣѣ*, в. *нокѣѣ*, к. *л'удѣѣ*, в. *л'удѣѣ*, стб. *огнь*, к. мн. *огіиѣ*, в. *огіиѣ*. Въ тоя случай вод. говоръ изказва колебание между *е* и *и* и е по-наклоненъ къмъ послѣдната мѣнитва. Съвсѣмъ отстъпватъ и въ двата говора отъ очакваното образуване

мн. ч. думитѣ зать, звѣрь, пжть, които въ к. правятъ *зѣтуве, звѣруве, пѣтишита*, а въ вод. *зитови, звирови, пѣтишча*.

Флексия *е* вм. *и* въ мн. ч. се явява въ нѣкои имена отъ *е* осн. твърди и меки. Тѣй напримѣръ имаме стб. *мжъ, конь, зжъ*, мн. ч. *мжн, конн, зжн*, а въ к.-в. *мѣже, к. кѣне, в. коинъ* (*е* потъмнѣло); к.-в. *зѣбе*, но в. и *зѣби*. Частно въ к.-в. флексия *е* вм. *и* е много разширена. Тукъ повечето имена отъ *о* основи образуватъ мн. ч. съ *е*. Така: мн. ч. *учителе, приѣтале, уфчаре, гувидаре, туваре, кѣуре, киларе, бирбѣре, сѣрае, рѣкаве, уткѣ'уче, утѣоре* (с. им. отъ отключъ и отворъ), *рѣбе, еничѣре*. Съществителнитѣ съ окончание *'анин* образуватъ мн. ч. тоже съ *е*: *силѣне, урѣждане, сулунчѣне, кукушѣне, вудинчѣне*. Въ всички тия случаи в. говоръ има мѣнлива *и*. Нѣма съмнѣние, че образуваното мн. ч. съ *ѣ* е въ к. и нѣкои случаи въ в. говоръ вм. съ *и* при *о* основи, станало по аналогия отчасти съ имената на *и* основи, отчасти съ *н* основи м. р.

Въ другитѣ врѣмена намираме застъпничество на *е* вмѣсто други гласни, напр. въ *аористъ*, гдѣто иде *е* вм. *о* у глаголитѣ отъ I. р. и вм. *а*, само въ нѣкои случаи, у глаголитѣ отъ V. р. Напримѣръ: *плитѣх, придѣх, визѣх, вичирѣх* и пр. вм. *плетохъ, предохъ, везохъ, вечеряхъ* и др. Тѣбѣва, при това, да се забѣлѣжи, че гласно *е* вмѣсто *а* и *о* се отличава съ особена твърдостъ, нежели всѣко друго *е* вмѣсто стб. *е* или *ь, л и ъ*. Споредъ това, гласно *е* въ к.-в. говоръ бива твърда или палатална. Всѣко *е*, което застъпя *е, ь, л и ъ* е палатално, а е твърдо, когато иде вмѣсто *а* или *о*.

За изчезването на *е* въ краесловието трѣбва да се припомни онова, което казахме за изучаването на *а* при образуването на членната форма; както тамъ, тѣй и тукъ гласна *е* изчезва; напримѣръ: *тѣле, море, дѣте, сѣрце* и пр. съ члѣнъ — *тѣлто, морто, дѣтто, сѣрцто* или пъкъ въ в. гов. *мѣрто, тѣлто* и т. н.

2) Гласна *е* застъпя *ь* а) въ корена, напр.: стб. *днь*, кук. *ден*, вод. *ден*, стб. *лнь*, кук. *лен*, вод. *лен*, стб. *пкъл*, кук. *пикъл*, вод. *пѣкул*, стб. *тъмно*, кук. *тѣмно*, вод. *тѣмно*, стб. *тънкъ*, кук. *тѣнук*, вод. *тѣнук*, стб. *шп*, кук. гл. *шупна*, вод. *шѣтна*, стб. *тъмнанъ*, кук. *тимѣн*, вод. *тим'ан*.

Отъ замѣната на *ь* съ *е* въ корена на думата се изключаватъ слѣднитѣ думи: *мѣска, мѣгла, лѣсна, усъмна, цѣфти*; въ в. гов. и *тѣнук*, а въ к. *сѣске* и *испѣстрих, испѣстрила*; а въ кор. *мг-мгнати* и въ двата говори имаме *и* за *ь*. Запазването на *ь* като *з* звукъ въ изброенитѣ думи трѣбва да се дължи на тъмния тембъръ на съседнитѣ звукове *л* и *м*. Съгласната *л*, навѣрно, е причината, гдѣто и въ съчетанието *лт* ероветѣ запазватъ *з* звукъ, въспрѣки общия прѣходъ на ероветѣ въ чисти гласни въ другитѣ мѣста на думата. Даже въ прилѣпския говоръ, гдѣто, освѣнъ при *лт*, навсѣждѣ *ь* и *ь* минали въ чисти гласни, въ кор. *лѣск* имаме *ь*-звукъ вмѣсто *е* или *а*. Съществува въ тоя говоръ поговорка: „Лѣсни ми, Алла (Боже), да си наѣдам магаричката“. За наведената пъкъ

дума *сонум* или в. *соным* трѣбва да се забѣлѣжи, че ъ съвсѣмъ изчезнало, както и въ други случаи въ отворена сричка. Самото обстоятелство отъ друга страна, че въ к.-в. говоръ ъ не на всѣждѣ е застъпено отъ е въ опрѣдѣленитѣ случаи за корена, трѣбва да си обясняваме още и отъ по-гѣсната вързва на тоя говоръ съ източнитѣ бѣлгарски говори.

б) въ окончанието:

стб. *орьлъ*, кук. *урѣл*, вод. *урѣл*, стб. *кѣныцѣ*, кук. *вѣмиц*, вод. *вѣмиц*, стб. *овьнѣ*, кук. *увѣн*, вод. *овин*, стб. *больнѣ*, кук. *бѣлин*, вод. *бѣлин*.

Смѣтамъ за интересно, както и при коренното ъ, така и тукъ да наведе повече примѣри отъ прѣхода на ъ въ е. Така напримѣръ имаме: к.-в. *гладин*, *дѣлин*; к. *устѣн*, в. *дѣтен*; к. *зѣдмин*, в. *биздѣмин*; к. *дрѣбин*, к.-в. *жѣдин*, *слубѣдин*; к. *пумѣтин*, в. *пѣмѣтин*; к.-в. *ѣмин*, *сѣтин*, *мѣчин*, *прѣсин*, *лѣдин*, *студѣн*, *грѣшин*, *стрѣшин*, *тѣмин*, *сѣлин*, *зудѣшин*, *зѣмин*, *лѣтин*, *тѣсин*, *лѣдин*, *имѣтин*, *прѣзин*; *питѣл*, *кутѣл*, *дѣвис*, *мѣлици*, *стѣрици*; к. *мѣртувѣн*, в. *мѣртѣвици*: к. *скѣкѣлици*, в. *скѣкѣлици* и пр.

Отъ редовния прѣходъ на ъ въ е въ суфикситѣ отстъпватъ случаитѣ, гдѣто прѣдъ суфиксното ъ стоятъ палаталнитѣ *ж*, *ч*, *ш*, подиръ които се явява о вмѣсто е, напр.: *крѣтичѣк*, *мѣлѣчѣк*, *стѣричѣк*, и само въ кук. *вѣрчуѣа*, *бѣчуѣар*, *шѣнѣа*. Въ тоя случай трѣбва да допустнемъ изравнение на ъ съ ѣ слѣдъ *ж*, *ч*, *ш*, отъ ѣ иде о, безъ ударение у.

3) Съ рѣдки изключения гласна е застъпя всѣко стб. а.

Като отдѣлимъ настрана енглитичнитѣ местоименія *ма*, *та*, *са* и сложенитѣ числителни съ десѣтъ, въ които случаи а се застъпя отъ а, на всѣждѣ другадѣ то се застъпя отъ е. Разбира се, тукъ трѣбва да се има прѣдъ видъ още и замѣната на а съ ж въ глаголитѣ отъ III. р. 2. и IV. р. за 3. л. мн. ч. сег. вр., за който случай и се говори, когато ставаше дума за гласната а.

4) Най-послѣ гласна е застъпя почти безъ изключение стб. ѣ въ кук.-вод. говоръ, а това е доста характерна черта за тоя говоръ, който се намира въ такъво близко съсѣдство съ биречькойския, гдѣто редовно се слуша произношението на ѣ като *ea*. Тѣй напримѣръ, тука имаме:

а) въ корена на думата: кук.-вод. *вѣра*, *леп*; б) въ оконч.: *видѣх*, *умѣх*, *рѣце*, *нѣзе*.

Отъ наведенитѣ тоу-що думи, ясно е, че стб. ѣ днесъ не се произнася като я въ кук.-вод. говоръ, като изключимъ само думата *сѣдѣло*, въ която имаме а отъ кор. *сѣд*, и още за кук. говоръ имр. форма само думата *вѣгали* въ вод. *мужѣли*, съществуването обаче на ѣ въ кук.-вод. говоръ наредъ съ другитѣ бѣлгарски говори не подлежи на никакво съмнѣние. Ако и да нѣмаме повече непосредствени остатѣци отъ неговото старо произношение, пакъ ние имаме достатъчно убѣдителни причини да твърдимъ, че ѣ е съществувало едно врѣме въ тоя говоръ, както и въ другитѣ.

Остатѣци отъ произношението на ѣ като *ea* или *ia*, както видѣхме, въ кук.-вод. говоръ почти нѣма. Вмѣсто обикновената му замѣна съ е се явява само въ единъ случай, въ императивната форма 2. л. мн. ч. застъпци, *ei*. Така, напр., имаме: *плитѣйте*, *сидѣйте*, *видѣйте* и пр. Тая

замѣна обаче не можемъ взе за прѣва, а дошла по аналогия на глаголитѣ отъ III. р. 1.; това доказва разширението ѝ и у глаголитѣ отъ IV. р.: *удѣите, фълѣите* и пр.

Гласна *и*. Този гласенъ звукъ е тоже по-изобиленъ днесъ въ кук.-вод. говоръ, защото не само заема почти редовно етимологичното си мѣсто, но още застъпя и стб. гласна *ы*, а въ отдѣлни случаи и други гласни, а като се вземе прѣдъ видъ, че всѣко е отъ стб. *є, ѣ, а, ъ*, се чува безъ ударение като *и*, то кукушани и воденчани днесъ повече икатъ и екатъ, нежели въ отколѣшно врѣме.

Остатъци отъ старото произношение на *ы* нѣма. Въ кук.-вод. говоръ срѣщаме въ единъ само, но твърдѣ съмнителенъ случай рефлексъ на *ы* — въ личнитѣ мѣст. вин. пад. мн. ч.; тукъ имаме *нъ, ѳ* вм. *ны вы* (?) Въ една кукушка пѣсенъ (Шапк. Сбор. ч. I, кн. III, отд. III. стр. 10.) се чува:

„Е бре Митре, мѣли синко!
 Ia юзѣми цѣрно шуше
 Да нѣ служиш с'лута ракъѣа.“

Въ воденския говоръ тѣй сжщо *вѣ* подъ ударение се чува *ѳ*: „яс ѣдѣмъ дѣ_вѣ нѣучѣмъ“. Господинъ К. Шапкаревъ намира рефлексъ на *ы* въ кук. говоръ и въ имперф. форма на глагола *ѣсмь*, който гласи *бѣх*; но това е невѣрно. Тукъ имаме безакцентно *ѣ* = *е* минало въ *ѳ*, както се каза по-горѣ.

Въ глаголитѣ форми тоже по-често се явява *и*, нежели въ стб. езикъ. Въ кук. говоръ 2. л. ед. и 1. и 2. л. мн. ч. въ всички глаголи свършватъ на *и* прѣдъ личн. мѣнитва: *плѣтиш, вѣкниш, умѣиш, нѣсѣиш, глѣдиш, вѣкиш, купѣвиш* и пр.; мн. ч. 1. л. *плѣтѣме, вѣкнѣме, вѣкѣме, купѣѣме*; 2. л. *плѣтите, глѣдѣте, купѣѣте* и пр. Въ вод. говоръ се изключаватъ въ тоя случай само глаголитѣ отъ V., 1. и VI. р.; всички други образуватъ основата за 2. л. ед. и 1. и 2. л. мн. ч. съ крайна гласна *и*; напр.: 2 л. ед. *плѣтиш, умѣиш, дѣгниш*; 1. л. мн. *плѣтѣме, умѣѣме, дѣгнѣме*; 2. л. *плѣтите, умѣѣте, дѣгнѣте*. Въ кук. говоръ дохажда и вм. *а* и *у* стр. причастие съ наставка *нъ, на, но*: *купѣвин-а-о, милѣвин-а-о, глѣдин-а-о* . . . .

Въ императивната форма на глаг. отъ IV. р. 2. л. мн. ч. и въ двата говора вм. *и* въ края на основата си има *ѣ*, споредъ гл. отъ III. р. 1.: *нѣсѣѣте, сѣфирѣѣте, удѣѣте* и пр. Покрай тая форма, срѣща се и съкратена за гл. *дѣржа* — кук.-вод. *дѣржѣѣте*, но вод. *дѣржете*, гдѣто *и* съвсѣмъ изчезва; така и 2. л. ед. ч. пакъ вод.: *дѣржи* и *дѣри, ѣаш, ѣади*. Тукъ очаквахме *дѣржѣѣте* вм. *дѣржѣѣте*, ала *ѣ* се прѣгласило въ *а*, както вече и се говори за подобно явление. Гласна *и* се получава въ стб. езикъ отъ *ѣ* чрѣзъ удължение при образуването на повторителния видъ на глаголитѣ. Така отъ *дѣрж, берж* и пр. ставатъ *сѣдѣржж, сѣбержж* и пр. Въ тоя случай въ кук.-вод. говоръ повтор. видъ се образува съ *суффиксъ уа*: кук. *рѣздѣрувѣум, субѣрувѣум*, в. *рѣздирувѣм, субирирѣвѣм*, гдѣто *ѣ* се мѣни въ *и* само, защото е безъ ударение; туй се вижда и отъ глагола *постѣля*, кук.-вод. *пустѣл'ѣум* и *пустѣл'ѣм*, а въ другитѣ български говори *постѣлам*.

Въ имената съ окончание *ие* остая само *е* и пр. Кук.-вод. здраве, грѣзде, лѣде, лѣсте, глѣсте, гѣсте, тѣрне и кук. само тѣрне и пр. Сжщо така и отглаголнитѣ сжществителни всѣвога свѣршватъ на *не*, а не на *ние*, като: кук. *сѣдине*, *ддине*, *ѣдине*, *спѣине*, *плѣтѣне*, *пѣрѣне* и пр., вод. *сидѣине*, *удѣине*, *игдѣине*, *спидѣине*, *плитѣине* и пр.

Гласно *и* ослабва до *і*, когато дойде слѣдъ гласенъ звукъ: тѣй напр. отъ *ида*, *ходя*, *ходишь*, *гредя* - *гредите*, имаме *ддідум*, *ддідѣм*, *пдідум*, *пдідѣм*, *к'и дѣш*, *грѣите* и т. н. До такъво слабо *і* дохажда всѣво *и* отъ *е* безъ акцентъ, като: *пѣиш*, *знѣиш*, *пѣиш*, *мдѣиш* (можешъ). Второто *и* става *і* при сжществ. имена отъ ж. р. съ мѣнитва *иіа* за ед. ч., а мн. *ии*; напр. *сѣдѣиа*, *змѣиа*, *кумѣиа* и др. правятъ *сѣдѣиі*, *змѣиі*, *кумѣиі* и пр., а въ думата *слакни* пѣрвото *и* става *е*, напр. имаме *слѣвѣі*. Такъво едно *і* съ всѣмъ неочаквано дохажда само въ в. говоръ въ думитѣ: *поик'*, *друіі'*, *синдѣіік'*, *пустѣиіа*, *пилѣиіа*, *іарѣиіа*, *имѣиіа*, *сиіи*, *испѣіг'а*.

По аналогия на глаголитѣ отъ III. р. 1. *і* се явява въ повел. накл. 2. л. мн. ч. и у глаголитѣ отъ I., II., IV. и V. р. 2. и 3.; тѣй *плитѣите*, *вивѣите*, *удѣите*, *бирѣите* и пр.

Вмѣсто *всичко*, *всички* и въ двата говора имаме *сѣто*, *сѣте*; по-рѣдко въ к. говоръ, гдѣто имаме и *сичко*, *сички*, а редовно въ воденския говоръ. Въ тоя случай имаме самостоятелно образувана форма отъ стб. *всьь*, гдѣто дошло и *тѣ*, та *всььтѣ* -а -о съкратено сѣт, -а, -о.

Думата *мѣумькъ* трѣбваше да образува *ѣчмик*, *вм.* което намираме въ к. гов. *учмѣн*, въ в. *ичмѣн*. Навѣрно, тукъ думата се е повлияла отъ *формитѣ камы*, *пламы*, които покрай правилното *каменъ*, *пламенъ*, *правятъ* и *пламикъ*, *камикъ* въ изтб. говори. Въ к. гов. въ тая дума имаме *и* отъ *ь* чрѣзъ *е*, а въ вод. *ь* не оставилъ слѣда. Но въ думата *мѣгнѣти*, *мѣг* к.-в. *мик* се явява *и* отъ *ь* чрѣзъ интеративната форма на глагола. Формата *недѣй* въ к.-в. говоръ се замѣстя отъ *ним*, гдѣто имаме *и* неясно отгдѣ.

Само въ в. говоръ срѣщаме потъмняване на *и* въ *з* въ думата *избѣлшилъ* (*изтребилъ*), вод. *избѣлшыл* -и, а въ к. *пѣтлѣиѣн* *вм.* *патлиѣанъ*.

Въ к. говоръ вмѣсто *іу* иде *и* въ думитѣ *тютюнъ*, *кютукъ*, *бюрунджукъ* (*вопринено платно*), к. *титѣн*, *китѣк*, *бирунджѣк*; а въ *пише* имаме *у* за *и* — к. *шупѣ*; сжщо и въ *учимѣн* стб. *мѣумѣнъ*.

Нѣкои сжществителни имена отъ ж. р. твѣрди основи образуватъ множеств. число *вм.* съ *и* съ *іа* — *нива*, к. гов. *нѣвѣа*, а въ в. ед. ч. имаме *врѣік'е*, мн. *врѣік'а*; въ мегл. говоръ имаме правилно *врѣік'а*, мн. *врѣіки*. Въ к. гов. отъ *ливада* мн. ч. става *ливаде*. Въ мегл. говоръ има *тугѣнта* *вм.* *тогава*.

Въ думата *далеко* въ к. гов. имаме *и* *вм.* *а* — *дилѣку*. А въ *лисица* би се очаквало *е* (*ѣ*) слѣдъ *л*, но и въ двата говора има *и* — *лисіца*. Неясно е *и* отъ *ь* въ *ѣгин*, което тѣй се слуша и подиръ ударение; сжщо *опѣмъкъ*, к.-в. *упѣнци* и *пѣнци*, *упѣнук*. Съвсѣмъ изчезва *и* или ослабва до *і* при образуване членнитѣ форми за мн. ч. на им съ мѣнитва *и*;

напр. жѣнце, лѣште, бѣдѣте и пр. А въ думитѣ *досита* изчезва и безслѣдно — имаме *досита*.

Думата сыроватка въ к. гов. гласи суруватка, а въ вод. сируватка, но сирѣне, кук. сирине.

Гласна *o*. Главната особеностъ на тая гласна въ к.-в. говоръ е, че тя се редуцира въ *y*, както е казано на свое мѣсто. Така щото по-рѣдко днесъ слушаме *o*, нежели въ стб. езикъ. Но при това, тя подѣ ударение се явява въ по-голямо число корени, защото стои не само на етимологичното си мѣсто, но още и вм. стб. *ъ* въ извѣстни части на думата. Прѣди всичко гласно *o* заема етимологичното си мѣсто

Отъ етимологичното си мѣсто звукъ *o* отстѣпва въ твърдѣ ограниченото число отдѣлни случаи, като въ *пѣнци*, *пѣнук* вм. *опинци*, *опинкъ*; *нѣбе*, *нѣшто* вм. *нѣбо*, *нѣбото*; но никога той не отстѣпва мѣстото си на други гласни, като изключимъ само отъ това зв. пад. на думата *лудо*, която въ в. гов. прави *луде* вм. *лудо*. Тукъ трѣбва да отнесемъ и зват. пад. на имен. отъ ж. р. съ прѣдходно *i* прѣдъ звателното *o*, като въ *Марѣа*, *Бѣа*, *пупадѣа* и др., гдѣто вмѣсто *o* иде *e*: зв. п. *Мѣрие*, *Бѣе*, *пупадѣе* и пр. Въ к.-в. говоръ *o* остава слѣдъ ж, ч, ш, па нѣкога и слѣдъ *i*. Така напр. тукъ имаме: отъ ножъ, ключъ, кошъ, кралъ и пр. мн. ч. к. *ножуе*, *кључуе*, *кошуе*, *крал'уе* и *крал'еуе*; вод. *нуждѣи*, *кушѣи*, *крал'уѣи*; въ к.-в. *Тенчуф*, *Бѣжчуф*, *Знѣшчуф*, *Стѣнитчуф*. Къмъ тия случаи прибавямъ и случаетѣ, гдѣто отъ *ъ* имаме *o* вм. очакваното *e*, пакъ поради влиянието на палаталитѣ, които, явно, изравняватъ *ъ* съ *ъ*, а отъ него *o*—*y*. Тукъ имамъ прѣдъ видъ думитѣ *бъука*, *врѣука*, отъ които въ к. говоръ имаме бучувар и врѣчува.

Интересно е още въ к. говоръ, гдѣто въ зв. пад. се явява *o* вм. *y* въ думата *мѣжъ* — зв. *мѣжо*, а споредъ нея *сѣно*, покрай *сѣну*, когато се знае, че *o* въ тоя гов. се редуцира въ *y*, макаръ и нѣ въ краесловието.

Гласна *o* се явява по-често поради изравнението на склоненията, поради което имена отъ *o* осн. образуватъ мн. ч. споредъ *y* осн., та вмѣсто *поп*, *стол*, *грон* и пр. мн. ч. *попи* . . ., имаме к. *пупѣе*, студѣе и пр.; а въ случаетѣ, гдѣто *o* иде слѣдъ гласна, то изчезва, напр.: *шеi* в. *шеiви* вм. шеове. При образуването отъ глаголи съ коренна гласна *e* сщцест. имена се явява *o* отъ удълженото *e*; напр. берж, плетж, гребж и пр. сщц. збор, плот, грон и пр.

Вмѣсто гласна *o* иде *e* въ аористнитѣ форми за 1. л. ед и 1., 2. и 3. л. мн. ч. при глаголитѣ отъ I. 1., 2., 3., 4. Тѣй: *плитѣх*, *визѣх*, *ничѣх*, *ричѣх*, *грибѣх* и др. въ двата говора.

Звукътъ *o* се явява застѣпникъ на *ъ*

а) въ корена на думата: стб. *сѣнъ*, кук. *сон*, вод. *сон*, стб. *вѣнъ*, кук. *вѣнка*, вод. *вѣнка*, стб. *дѣждъ*, кук. *дош*, вод. *дош*, стб. *вѣшь*, кук. *вѣшка*, вод. *вѣшка*, стб. *бѣука*, кук. *бѣчува*, вод. *бѣчува*;

б) въ омонимията: стб. *патѣкъ*, кук. *питѣкъ*, вод. *пѣтук*, стб. *пѣсѣкъ*, кук. *писѣкъ*, вод. *пѣсук*, стб. *крѣтѣкъ*, кук. *крѣтук*, вод. *крѣтук*;

в) въ окончанията: стб. *воскѣ*, кук. *вдсук*, вод. *вдсук*, стб. *мозгъ*, кук. *мдзук*, вод. *мдзук*, стб. *свекръ*, кук. *свикдр*, вод. *свикдр*, стб. *късьмь*, к. *сум*, вод. *съм*, стб. *осмь*, кук. *дгум*, вод. *дгум*, стб. *седмь*, кук. *седум* вод. *седум*.

Въ тоя случай не всѣкога вметнатото *ъ* има за свой рефлексъ *о*. Когато той дойде прѣдъ *р* или *л*, най-често си остава неререфлексиранъ, като напр.: к. *мѣдър*, *вѣтър*, *мдкър*, *сѣкъл*. *дстър*, *пѣкъл*, *ублѣкъл*, *тдпъл*. и др. в. *мѣндър*, *вѣтър*, *мдкър*, *сѣкъл*, *дстър*, *пѣкъл*, *ублѣкъл*, *тдпъл*.

Въ края на имената вмѣсто изчезналия *ъ* или *ь* иде *о* въ членуването. Тѣй напримѣръ: *вдлут*, *стдлут*, *пдпут*, *цѣрут*, *зѣтут*, *мѣжут*, *ѣрниут*, *лдишут* и др. и за двата говора.

Въ кук. говоръ покрай редовната употреба намѣст. *това*, кук. *тува*, чува се и *тѣва*, гдѣто *о* се снишава до *ъ*; въ в. гов. пъкъ *ъ* вм. *о* иде въ думата *фъртѣма*, а въ к. гов. *дртѣма*, сир. иде *и* вм. *о*.

Глас. *у* вмѣсто други вокали. ако не смѣтаме тукъ редуцията на *о* въ *у*, рѣдко се явява. Тя застъпя назала *ж* въ думитѣ *нѣждѣ*, *ѣжбрѣ*, *жтробѣ*, *хомжѣ*, *лжкѣ*, *помѣда* и само въ вод. говоръ и въ *кѣща* и *пѣжкѣ*, отъ които нѣкои още въ стб. езикъ иматъ *оу* за *ж*, а така сѣщо съ *у* се изговарятъ въ цѣлокупната българска рѣчь. Въ тоя случай числото на такива думи въ кук.-вод. говоръ е по-ограничено; напримѣръ, срещу изтб. гнѣсно стб. *гнѣснѣ*, въ кук.-вод. говоръ имаме гнѣсно.

Вмѣсто гласна *о* подъ ударение се явява *у* въ суфикса *ов* при глаголитѣ отъ VI. р, като: кук. *милѣвум*, *купѣвум* и пр., вод. *милѣвѣм*, *купѣвѣм*, а стб. *млѣка-ти*, *коѣпова-ти* и пр.; сѣщо и въ *пѣлѣти* кук. *плѣвум* и вод. *плѣвѣм*, но отъ *коѣти* — *кѣвум* и *кѣвѣм*.

Неясна е гласната *у* отъ *ѣ* или *ѣ* въ *мѣчменѣ* въ кук. гов., гдѣто гласи *учѣменѣ*, както и въ *шѣше* вм. *шѣше*.

Отъ съчетанието *лѣ* имаме *у* и въ двата говора само въ думата *българинѣ* — кук.-вод. *бугаринѣ*. Близо до тоя случай стои думата *фурѣни* въ вод. говоръ вмѣсто *флоринѣ*. Името на градъ Кукушъ иде отъ *Кѣлкѣш*, която форма се слуша на редъ съ пѣрвата. А въ *мѣлѣко* имаме въ кук. гов. *абѣлѣко*, сир. *у* отъ *ѣ*.

Гласни *ъ* и *ь*. Тия два стб. вокала сѣ прѣтърпѣли извѣстни промѣни въ кук.-вод. говоръ наспрѣмъ стб. езикъ. Отъ прѣдшествуващето се видѣ, че както *ъ* тѣй и *ь* въ корена на думата при извѣстни условия, а въ окончанieto винаги, сѣ замѣстени отъ ясни гласни — *ъ* отъ *о*, *ь* отъ *е*. Тукъ става излишно да повтарямъ сѣщитѣ примѣри, които наведохъ при разгледването на гласнитѣ *е* и *о*. Друго явление въ областта на ероветѣ е това, че тѣ сѣ изравнили съвсѣмъ послѣдователно въ съчетание съ *р*, *л* между двѣ съгласни, както е вече споменато, въ единъ *ъ*-звукъ. Това явление датира въ бѣлг. езикъ още отъ стб. епоха; ала кук.-вод. говоръ прѣдставя тази индивидуална особеност, че новиятъ звукъ не задържа старото положение на ероветѣ, а винаги, или съ малко изключения, докажда прѣдъ съгласнитѣ *р* и *л*; само въ кук. говоръ въ думата *тѣрѣнѣ* имаме прѣдъ и слѣдъ *р* зв. *ъ*. А наспрѣмъ другитѣ зап. говори тоя говоръ се държи отдѣлно пакъ съ туй, че задържа *ъ*-звукъ

и при *tit*, когато въ *tъхъ* иде чиста гласна, или поне изчезва съгласна *л*, ако се запазва *з*; въ кук.-вод. говоръ и въ тоя случай имаме *зл*. Тукъ ще наведе повече примѣри отъ опрѣдѣленото мѣсто на ероветъ въ *tit* у *tit*. Тѣй напримѣръ:

Кук.-вод. *кърс*, *кърф*, *зѣрно*, *зѣрниц*, *цѣркафа*, *сѣрце*, *дѣрва*, *вѣлна*, *вѣлк*, *дѣлк*, *зѣла*, *сѣла*, *бѣли*, *жѣлт*, *жѣлка*.

Изключение отъ положението на *ъ* прѣдъ *л* прави думата *слѣнце*, кук.-вод. *слѣнце*; слѣдъ *р* въ кук. гов. звукъ *ъ* иде въ думата *трѣгнал*, сжщо и въ вод. говоръ, въ който такива изключения сж по-чести. Кѣмъ изключенията трѣбва да отнесемъ и споменатитѣ думи *абѣлка*, *бугарин* и *Кукуш*. Думата *абѣлка* не е еднаква съ сѣрбхрв. *јабуска*, а освѣнъ това срѣщаме я такъва — *абѣлка*, и въ Пирдошъ и въ Чепино (Ахж-Челеби). Най-вѣроятно е, че тукъ имаме самостоятелно развито *ул* отъ *зл* чрѣзъ *ол* изпърво, види се, безъ ударение, а послѣ и подъ ударение. По-трудно може да се обясни прѣходътъ на *зл* въ *у* въ думата *Кукушъ*, покрай която има и *Кълкъш*. За влиние отъ тѣхъ тоже и тукъ не може да става дума. Азъ си обяснявамъ явлението на *Кукуш* така: изпърво *Кълкъш*, сетнѣ *Кълкъш*; а *о* безъ ударение става *у*, та и *Кълкъш*, отдѣто по силата на асимилацията става *Кълкъш*, а послѣ и *Кѣкуш*. Изпадането на *л* е познато явление на нѣкои български западни говори, напр.: щипския, тиквешкия, струмишкия и пр. За думата *бугарин* бихме казали, че е влѣзла въ западна България подъ влиние на сѣрбски езикъ; но сжществуването на други форми като: *бѣлгарци* (въ Разлогъ), *бѣлгарци* (Ахж-Челеби), *бѣгаринъ* въ Рѣсенъ, *бѣлгарин* въ с. Стояково (Гевгелийско), а турцитѣ изобщо говорятъ „бѣлгар милети“, даватъ ни право да твърдимъ, че и въ тоя случай имаме самостоятелно явление. Западнитѣ български говори сж способни на такива единични прѣмѣни, както е случая съ *абѣлка*, въ прилѣпския говоръ *гѣлап*—*голкъ*. Навѣрно, процесътъ ще е вървѣлъ тѣй: *бѣлгарин*, *болгарин*, *бѣугарин* и *бѣугарин*. Въ рѣсенския говоръ вече имаме единъ такъвъ процесъ; тамъ вм. *лз* се явява *оу* и *ол*: *вѣук*, *вѣуна*, *сѣузи*, но и *волъ*, *волна*, *солзи*. Думата *фѣурини* въ вод. говоръ тоже се е добила отъ *фѣурини* и послѣ *фѣурини*.¹⁾

Въ краесловието, гдѣто *ъ* и *ь* сж изчезнали, имаме тоже пълно изравнение на двата ера. Това заключаваме отъ членнитѣ форми, гдѣто винаги се явява членъ *ут* за сжщ. имена и *ѣут* за прилаг. отъ м. родъ ед. ч.; като: *чувѣкут*, *цѣрут*, *кѣнут*, *арнѣут*, *лѣшѣут* и др. Слаби слѣди отъ *ь* имаме само въ прѣдходната съгласна *л*, която въ тоя случай е палатална; напримѣръ, *вѣлут*, но *приѣтѣлѣут*, *учѣтелѣут* и пр.

Запазено *з*: *мѣгла*, *лѣсна*, *цѣфти*, *мѣсва*, *лѣжа* и *тѣнук* — само въ воденския говоръ. Въ суфиекъ *лък* всѣкога имаме *з* въ турски думи: *шинлък*, *къкънцилък*, *бѣбитлък* и др.

Гласни *ж* и *л*. Старото произношение на тия два вокала е оставило твърдѣ слаби слѣди въ кук.-вод. говоръ. Въ кук. говоръ срѣщаме само

¹⁾ Вж. по това прѣдположение нашето изслѣждане „Въпросъ за произхода на прабългаритѣ отъ езиково гледище“, Сѣм. XVI.—XVII. — *Ред.*

думата *мгоула*, кук. *енгјула*. Повече остатъци отъ началното произношение на юсоветѣ сж се запазили въ вод. говоръ. Тукъ срѣщаме думитѣ: *мѣндър*, *трѣмба* (топъ платно), *жълѣндрук* (жельдѣкъ у птицитѣ), *блѣнда* (единъ видъ пришки, които излизатъ по тѣлото отъ голѣма горещина), *гѣнгѣм*, *мѣнджа* (еснафско събрание), Къндриво (село 3 ч. на ю.-з. отъ Воденъ), *мгѣула*, *ѣндра* (ядра), *ѣндза* (прилѣпски яндза, „ме прояде яндза“), *рѣндза* (дѣтето рендза = плаче, прилѣпски ѣнка, цѣмолѣа), *рѣнде*. Невѣрно прѣдава К. Шапкаревъ примѣра „сто педесет“ Сбм. I. стр. 105.; сжщо и П. Драгановъ — *жельнди* стѣнджен (вж. Сбм. кн. XI. стр. 522. въ „Приносъ къмъ бълг. граматика отъ д-ръ В. О.). Въ тия думи нѣма запазенъ назаленъ элементъ. Въ всички други случаи носовиятъ призвукъ е изчезналъ и намѣсто ж се чува з и а, вм. л — е. Съ звукъ з се застъпя ж въ кор. на рѣчта, съ а въ окончанието; а ж въ всички части на думата е застъпено отъ е, рѣдко отъ друга гласна.

Тѣй напримѣръ имаме:

а) въ корена на думата: кук.-вод. *рѣка*, *мѣка*, *мѣш*, *пѣт*, *зѣп*, *мѣдър*, *тѣпѣн*, *гѣлѣп*, *сѣбота*, *скѣпо*, *гѣска*, *гѣст*, *дѣп*;

б) въ окончанието:

кук.-вод. *кнѣга*, *жѣна*, *вѣда*, *викнѣл*.

2. л = е: рет, пет, чедо и пр.

Тукъ смѣтамъ за излишно да повтарямъ заключенията отъ общия прѣходъ на юсоветѣ въ опредѣленитѣ гласни, понеже при разни случаи бидоха споменати. Ще забѣлѣжа само за вин. пад. на думата *земля*, който въ вод. говоръ, въ служба на мѣстенъ падежъ, гласи *зѣмин*. Облакъ отрича назаленъ элементъ на тая дума, което не е право. Споредъ мене и тука имаме запазенъ ринезѣмъ. Облакъ идентифицира *зѣмин* съ *земн'а* въ други бълг. говори сир., споредъ него, и въ *зѣмин* иде отпослѣ, както и въ *земн'а*.

Въ сег. дѣйств. причастие прѣобладаваще значение взели глаголитѣ отъ IV. р., та рефлексътъ на л изтикалъ она на ж; или пъкъ още отъ рано ж е отстъпилъ мѣсто на л. Днесъ въ к. говоръ дѣеприч. се образува все споредъ глагол. отъ IV. р.; напр.: *плитѣйки*, *нусѣйки*, *мужѣйки*, *гледѣйки*, но *викайки* и пр. Воденскиятъ гов. въ това отношение стои съвсѣмъ отдѣлно отъ другитѣ бълг. говори. Тукъ наистина имаме пакъ рефлексъ на л, освѣнъ въ глаголитѣ отъ V. р. 1. и VI. р., въ които иде рефлексътъ на ж, ала окончанието е съвсѣмъ друго: къмъ основата се прибавя *-шчимица*; напримѣръ: *плитѣшчимица*, *сидѣшчимица*, *викашчимица*, *пулѣшчимица*, рѣдко обаче и *плитѣйки'и*, *сидѣйки'и* и пр., сетвѣ и досега съвсѣмъ непознатата форма на сжщото причастие въ бълг. говори съ окончание *-ник*, която се явява въ твърдѣ рѣдки случаи, напримѣръ: *плитиник*, *нусиник*, *глединик*; но *визѣшчимица* (отъ *веза*), *умѣшчимица* и пр.

Съгласната *і* (*ј*). Срѣда между гласнитѣ и съгласнитѣ държи *іотата* *і* (*ј*). Въ к. говоръ въ повечето случаи *іотата* рѣдко се явява за отстранение на началенъ зевъ. Напримѣръ, тукъ имаме: а) въ началото на думата: въ к. гов. *абѣлка*, *ѣгне*, *ѣце*, *ѣко*, *ѣре*, *ѣве* (явѣ), *ѣз*, *ѣзе*; *ѣдин*

Издаването на *i* въ к.-в. говоръ е прѣдизвикало втвърдяване на съгласнитѣ прѣдъ него; напр. к. *л'убум*, в. *л'убъм*; *тѣрпум* и *тѣрпъм*, *лѣдум* и *лѣдъм*, *лѣвум* и *лѣзъм*. Въ рѣдки случаи *i* се е запазило, като въ думата *сѣбіа*, ала не е извикало обикновеното въ стб. ез. *л*. Изобщо, въ к.-в. говоръ не се явява епентетично *л* въ никои случаи. Въ думата *земла* въ к. гов. имаме *н* вм. *л'* (зѣмна). Това *н* мисля, че иде по аналогия на думи като *стѣмна*, *рѣмна* и др.

Безслѣдно изчезва *i* слѣдъ съгласнитѣ *н*, *р*, които въ старб. езикъ се палатализиратъ не само прѣдъ *i*, но и прѣдъ мекитѣ гласни. Въ к.-в. говоръ въ тоя случай имаме твърди *н* и *р*; напримѣръ: стб. *мѣн'ж*, *гор'ж*, к. *мѣнум*, в. *мѣнъм*; *гѣрум* и *гѣръм*. Така сжщо: *бѣра*, *мѣре*, *пустѣина* и в. *пустѣина*, *млустѣина*. Тукъ трѣбва да припомнимъ и отглаголнитѣ сжществителни, които винаги иматъ твърдо *н*. Само съгласна *л* запазила извѣстна палаталностъ, която палаталностъ за *л* се явява и на мѣста, гдѣто не се оправдава. Така напр., въ к.-в. гов. имаме *нидѣліа*, *кѣдѣліа*, *кушѣліа*, *мѣліум* и *мѣліъм*, *колѣум* и *колѣъм*; а покрай това и *питѣліа*, *снудѣліа*, вѣнъ отъ примѣритѣ като *кушѣліаник*, гдѣто палаталността е прѣнесена отъ *кушѣліа*.

Въ *г* минава *i* въ вин. п. ед. ч. ж. р. у мѣст. м: вин. к. *га* вм. *іа*; вод. *з* или *із*. Сжщото намирамъ и въ изтб. говори (вж. Сбм. кн. II., стр. 240. въ „Старото склонение въ днешнитѣ български нарѣчія“ отъ Д-ръ Л. Милетичъ). Г-нъ Д-ръ Л. М. тамъ тълкува *га* вм. *іа* дошла по аналогия на го: *іа-гіа-го*, което е доста логично.

шт, жд и к', г' (= tj, dj).

Отгѣмъ консонантизма к.-в. говоръ държи една срѣда между източнитѣ и западнитѣ бѣлг. говори; и азъ го сблизихъ съ кукушкия главно заради еднаквитѣ явления въ вокализма, ударението, формитѣ и устройството на изречението; но за това пѣкъ к. говоръ напълно спада къмъ източнитѣ, и по този начинъ тия два говора прѣдставятъ твърдѣ важно явление въ историята на бѣлг. езикъ и частно въ етнографията на Македония. Това ще се види отъ разгледването на най-характеристичнитѣ комплекси *шт*, *жд* и *к'*, *г'*.

Въ кукушкия говоръ *tj*, *dj* сж се прѣмѣнили на едни мѣста въ *шт*, *жд*; напр.: *кѣшта*, *свѣшта*, *вѣжди*, *гѣжданин* и пр.; а на други — въ *к'*, *г'*. Въ *к'* *tj се е измѣнило въ сег. д. причастие, като: *удѣікѣи*, *сидѣікѣи*, *плитѣікѣи* и т. н. и отдѣлно въ думитѣ *врѣіка* и *плѣкѣито* (прасл. *vert* и *pletje*); а *dj дава *г'* въ думата *мега*, стб. *межда* прасл. *medja*; сжщо и въ глагола *джавка*, к. *гѣвке*. Това явление, сир. явяването на *к'*, *г'* въ кук. говоръ покрай *шт*, *жд* говори твърдѣ много за характера и развитието на *к'*, *г'* въ македонскитѣ говори.

Докато въ к. говоръ, съ изключение на наведенитѣ вече нѣколко думи и дѣепричастия, праслав. *tj, *dj даватъ редовно съч. *шт*, *жд*, въ вод. говоръ срѣщаме вмѣсто тѣхъ *к'*, *г'*; напримѣръ: *свѣіка*, *кѣіка*,

врѣѣка, вѣѣ'и, мѣѣ'у; но и въ в. гов. нѣма пълна послѣдователностъ, както и въ к., защото покрай редовното *к', ъ'* за *tj, *dj срѣщаме спорадично и *шч, жд*: *нишѣлки, чѣждо, прѣжда*; въ дѣепричастията: *сидѣшчимица, пулѣшчимица, удѣшчимица* и пр., покрай които рѣдко се срѣщатъ и *удѣѣки, плитѣѣки, нусѣѣки* и *крипинѣк, тѣрчѣнѣк*. За забѣлѣване е, че думата гражданинъ въ в. говоръ гласи *грѣдѣѣнѣн* (gradjanin). Наредъ съ *к', ъ'*, *шч, жд* върви и съвършеното отпадане на *і* и запазени неомекчени *т* и *д*; това срѣщаме въ м. стр. причастие съ наставка *н, на, но*: *рудѣн, видѣн, пузѣтѣн, нѣкливитѣн*; сѣщо тѣй и въ сег. вр. на глаголитѣ: *кадѣмъ, цѣдѣм, кливетѣм* и др. срещу стб. *каждъ, цѣждъ, клеветѣа*.

Не сѣ се измѣнили *т, д* и въ двата говора въ случантѣ, гдѣто подиръ тѣхъ дохожда нѣкоя отъ другитѣ палатални гласни, като въ *гостѣ, к.-в. гѣсте, кости* или *костѣ, к. кости, но в. коски*; *людѣ* — *лудѣ*; *гроздѣ* — *грѣзде*; *пѣтъ* к. *пѣк*, в. *пѣт*; сѣщо тѣй — *зѣт, пѣмѣт, смѣрт, Гѣспут, ливѣде* . . .

Освѣнъ отъ *tj, съчетанието *шт, шч* се получава и отъ *с+тj, кт, гт* и *ск*; напримѣръ:

с+тj = *шт, шч*: к. *кѣршѣвѣм, кѣршѣѣне*; в. *кѣршѣвѣм, кѣршѣѣне*; к. *прушѣвѣм, пружѣне*; в. *прушѣвѣм, пружѣѣне*; стб. *крѣстѣ-тѣ, простѣтѣ*.

г+т и *к+т* = *шт, шч*: к. *пѣмуш* (т—отпада), в. *пѣмушѣ* („Гѣспут дѣ ви е нѣ помушѣ“ — при просенето) покрай *пѣмук*; к. *нош*; в. *нок*, но *снѣшѣи*; к. *штѣрка*, в. *кѣрка*, но рѣдко и *дѣшѣира, вод. пѣѣра*, стб. *помошѣ, ношѣ, дѣштѣ, пѣшѣра*, отъ вор. *мог, нокт, дѣг, пѣк*.

с+кj = *шт, шч*: к. *пѣштѣм, в. пѣшѣм*; к. *дѣсѣка, дѣскѣѣка*; в. *шѣѣца, шѣѣѣка*; стб. *поѣсѣка-тѣ, дѣсѣка, дѣштѣѣца* и *дѣскѣѣца*.

д отпада въ думата *сѣрдѣѣ*: к.-в. *сѣрѣѣ*.

Съгласна *д* почти всѣкога изпада въ в. говоръ, рѣдко въ к. въ срѣдната на думата, когато стои слѣдъ ударение: в. *грѣѣте* (грѣдѣтѣ), *дѣѣме* (ходѣмъ), *зѣѣмѣ* (заедно), *лѣѣмѣ* (лѣдѣмѣ), *клѣѣи* (клади, постави); к. *к'и ѣм* (кѣ ходѣмъ), *зѣѣно, лѣѣно, клѣѣи* и пр.

Въ началото и края на думитѣ: *рундѣѣ* вм. *тѣпотѣѣ*, *Гѣспѣѣ*, *наѣѣ*; в. *Гѣѣтѣѣ* вм. *Гѣспѣѣѣ*, *наѣѣѣ*.

т изпада въ 3. л. ед. ч. сег. вр.: *плѣѣте, ѣдѣѣ, сѣдѣѣ* и пр.

Съгласнитѣ *т* и *д* се вмѣтатъ между *ср* и *зр*: *стрѣѣбро, стрѣѣѣда, стрѣѣм*; *здѣѣл, здѣѣѣѣ* — послѣдната въ вод. говоръ само.

Гърлени съгласни *з, к, х*. Характерна особеностъ на тѣя съгласни е измѣняването имъ прѣдъ мекитѣ гласни въ небни или зѣбни. Тѣя особеностъ тѣ иматъ и въ к.-в. говоръ. Въ тоя случай в. говоръ главно се отличава отъ другитѣ говори, че е запазилъ тѣя архаистична черта, че съгласно *з* прѣдъ *и* и *е* (ж) измѣня въ *с* (=дз стб. *з*), а не въ *з*. Тѣй напримѣръ: *дрѣѣѣѣ*, *нѣѣѣѣ*, *свѣѣѣѣ* (отъ *gvězda*, тукъ *з* отъ *з* прѣѣѣѣ *ѣ*) *сѣѣѣѣ*, *врѣѣѣѣ*, а споредъ тѣхъ имаме *з* и въ *вѣѣѣѣ*, *сѣѣѣѣ*, *уѣѣѣѣ*, *сѣѣѣѣ*, *сѣѣѣѣ* и *зѣѣѣѣ* (земля); въ кук.: *дрѣѣѣѣ*, *нѣѣѣѣ*, *звѣѣѣѣ*, *сѣѣѣѣ*, *врѣѣѣѣ*. Има единъ случай, гдѣто *к* прѣдъ *е* се мѣни въ в. гов. въ *ц*: *зѣѣѣѣ* отъ *зѣѣѣѣ*

(кжсче хлѣбъ). Въ жбни не се измѣняватъ гърленитѣ въ повел. накл. прѣдъ *и* и *ъ*, както и въ цѣлокупната бѣлг. рѣчь.

По аналогия на 2. и 3. л. ед. и 1., 2. мн. ч. сег. врѣме гърленитѣ се измѣняватъ и въ 1. л. ед. и 3. л. мн. ч. въ небни съгласни; напримѣръ: в. *мѡжум*, *пѣчум*; *мѡжѣт*, *пѣчѣт*: в. *мѡжѣм*, *пѣчѣм*; *мѡжѣт*, *пѣчѣт*.

Отклоняватъ се отъ правилото за прѣмѣна *к*, *х* въ думитѣ *мустѡк*, *урѣх*, *кужѣх*, които множествено число образуватъ *мустѡк'и*, рѣдко въ вод. гов. *мустѡци*, *урѣе* и в. *урѣи*, *кужѣфе* и в. *кужѣји* (отъ *орехе*, *орехи*; *кожѣхе*, *кожѣхи*, гдѣто *х* изчезва или се замѣня отъ *ф*).

Отъ тритѣ гърлени *х* се чува по-рѣдко днесъ въ к.-в. гов., нежели въ стб. езикъ, но по-често, отколкото въ другитѣ зап. говори. Изчезванетоъ на *х* се забѣлѣзва най-вече, когато стои между двѣ гласни, но изпада и въ други случаи. Общо правило е, че *х* изчезва у глаголитѣ въ 3. л. мн. ч. въ м. несв. и м. св. вр.; напр.: *плѣтѣа*, *дѡдѣа*, *гледѣа*, *викѣа* и *плитѣа*, *дѡдѣа*, *гледѣа*, *викаа* и пр. Въ 1. и 2. л. мн. ч. се слуша едно прѣдихателно *х*, подобно на французкото *h* аспире. Звукъ *х* се слуша чисто въ м. н. и св. 1. л. въ ед. число: *плитѣх*, *дѡдѣх* или *плѣтѣх*, *дѡдѣх*.

Между двѣ гласни *х* изчезва въ думитѣ: орѣхи, к. *урѣе*, в. *урѣи*; в. *мѡдѡи*, *снѡа*, *врѣут*; въ началото — въ думитѣ: *леп*, рѣдко *хлеп*, *илѡда*, *рѡна* (храна), *ѣтѣр*, *лат* (хладѣ), *ѡро* (хоро), *аирѡи*, *одум*, *одѣм* (хода). *Ристо* (Христо), *амбѡр*, *абѣр* и пр. Въ нѣкои случаи въ начал. *х* + *в* ставатъ *ф*: в. *фаитум*, в. *фѡикѣм*, в. *фѡлѣум*, в. *фѡлѣм*, *фѡлба*.

Не изчезва *х* въ края на думитѣ: *страх*, *сирѡмѡх*, *вѡах*, *кужѣх*, *урѣх* и др. въобще, което не срѣщаме и въ другитѣ зап. говори.

Съгласна *х* става *ф* въ думата *хурка*, к.-в. *фурка*.

Въ срѣдата на думитѣ прѣдъ съгласна тоже изчезва *х* въобще: *чѣли*, *мѡне*, *вѡне*, *пѡлѣне* и пр. (*чѣли*, *мѡхне*, *вѡхне*, *пѡхлѡти*); но слѣдъ съгласна се задържва: *бѡлѡа*, или става *к*: *вѣтка* (ветха), или *с*: *вѣрс* (вѣрх — прѣдлогъ) — послѣдната въ вод. гов.

Съгласна *г* изчезва въ думитѣ *нигдѣ* (*никъдѣ*), *бегличкитѣ* и в. нея иде *и*; въ думата *боглѣкъ* (тур. дума) *г* става *н*: *бунлѣкъ* въ вод. гов. Безслѣдно изчезва *г* въ думата *коа* (кога). Въ *нохте* (*ногѣтъе*), *г* става *х* чрѣзъ *нокте*, *нохте*.

Въ мозгъ съгласна *г* минава въ глуха *к* и въ мн. ч. се измѣня въ *ц*: *мѡзукъ-мѡзѡци*, а въ *чифликъ* *к* се измѣня въ *г* и мн. ч. дава *з*: *чифликѣ-чифлизи*.

Съгласна *г* въ краесловието, както и прѣдъ глуха съгласна, се слуша тъмна, но се мѣни прѣдъ мекитѣ въ *ж* или *с*.

Жбнитѣ *з*, *с*, *ц* и небнитѣ *ж*, *ч*, *ш* не прѣдставятъ нѣкои характерни индивидуални на к.-в. говоръ особености насирѣмъ стб. и н.-б. езикъ. За прѣхода на *з*, *с* прѣдъ *и* въ *ж*, *ш* се каза по-горѣ. Тукъ ще забѣлѣжа само за *с* това, че то става *ц*, когато стои подиръ съгласна и прѣдъ *к*; вод. гов.: *мѡрѡци*, *вѡдинѡци*, *кѡстуриѡкуту*, *ѡритѡку*, *сѡлѡнѡку* и пр., покрай *мѡрска*, *вѡдинѡска* и т. н., но по-рѣдко; по-рѣдка е

замѣната на *с* съ *ц* въ к. говоръ. Въ думата *арчлѣниту* *с* минало въ *ч* чрѣзъ *ц* въ к. говоръ. Но между това въ к.-в. говоръ редовно се срѣща *ц* вм. изтб. *ч*: църф, църква, църно, цървѣно, в. цървѣну; но чирѣши.

Яснитѣ *з* и *ж* ставатъ глухи въ краесловието и прѣдъ глухи съгласни, както въобще въ бълг. езикъ.

Съгласна *ж* изчезва въ глагола мога: к.-в. 2. л. ед. ч. сег. вр. моіш вм. *можеш*.

Устни съгласни *б*, *п*, *в*, *м*, *ф*. При разгледването на *і* каза се, че устнитѣ съгласни се съединяватъ или на право съ *і*, или лѣкъ я избѣгватъ, но че въ никой случай не се явява при тѣхъ ламбиално *л*, както въ стб. езикъ, или както е днесъ въ сръхр. езикъ. Това е и най-характерната особеностъ на тия съгласни. Друга особеностъ е тази, че тѣ ту изчезватъ, ту се замѣняватъ отъ други съгласни: напримѣръ:

съгласна *в* изпада въ началото на думитѣ: *сѣкуі*, *сички*, *зѣмум*, *зѣвѣм*, *сѣ* вм. *всткой*, *всички*, *вземамъ*, *все*.

Въ думата *дѣгум*, *дѣгѣм* съгласна *в* изпада слѣдъ *д*: стб. *дѣнгѣти*. Така тя изчезва и слѣдъ *б*: *облѣк*, *ублѣкум*, *ублѣчѣм*, *убѣсе* вмѣсто *облакъ*, *облѣтка*, *облѣси*. Въ глаголитѣ между двѣ гласни: *правам-трам*, *клавам-клам* и пр.

Въ началото на думата *х* и *в* се прѣмѣнятъ въ *ф*: *фѣне*, *фѣрле*, *фѣле*, вм. *хѣне*, *хѣрли*, *хѣли*; а въ бибул (биволъ) въ к. гов. минава въ *б*.

Вмѣсто *м* иде *в* въ думата *много*, к.-в. вногу фногу и ногу; сѣщо и въ *зѣвѣм* вм. *земамъ* въ вод. говоръ; мѣстигарка вм. вастегарка, грѣцки *βαστεγάρης*; сетнѣ въ вод. гов. имаме рамну, гримна, угламник вм. равно, гривна, оглавникъ.

в изчезва въ срѣдата на думитѣ *сусѣм*, *миут* вм. *сѣвстѣмъ*, *лиѣвтѣ* (звѣрътѣ).

Съгласна *в* служи да запълни и зѣва въ нѣкои случаи, за които вече се говори. Ще спомена само думата *нѣтре* вм. *вѣтрѣ* стб. *вѣнѣтрѣ*, гдѣто прѣдставката *кѣ* изчезнала и останало вмѣтнатото *н*; покрай *нѣтре* срѣща се въ в. гов. и *у-нѣтре* — *в* = *у*.

Въ думата *тъсна* се явява *ф* въ началото — *фтѣсна* въ вод. гов.; *фурка* вм. *хурка*; *фортома* (вѣже).

Съгласна *б* изчезва прѣдъ *н* въ *гине* вм. *гине*. Споредъ общото правило и *б*, *в* прѣдъ глухи съгласни ставатъ глухи, сѣщо и въ краесловието; но за *в* има да се забѣлѣжи, че става *ф* и подиръ глухи: *църѣфа*, *сфири*, *тъкфѣ*; въ краесловието: *пърф*, *кърф*.

II. Морфология.

Прѣмѣнитѣ въ фонетиката сж разрушили старитѣ форми въ езика и сж му дали новъ обликъ. Щомъ почнали да се сливатъ разни звукове въ единъ, взели да се сближаватъ и изравняватъ и разнитѣ форми, като сж се подчинявали на смисъла на понятието. Въ тоя случай склонението, поради по-слабата връзка между отдѣлнитѣ думи и по-голѣмата имъ само-

стоятелностъ, прѣтърпѣло по-значителни прѣмѣни, въ сравнение съ спреженето, което по-близко слѣпя формитѣ по цѣлото имъ протакане. Откъмъ тази страна българскиятъ езикъ отишелъ много по-далечъ отъ другитѣ славянски езици, които сж въобще по-консервативни къмъ формитѣ. Кук.-вод. говоръ и въ това отношение сподѣля особеноститѣ на другитѣ български говори, но между това си има и свои характерни черти, които му опрѣдѣлятъ извѣстна индивидуалностъ. На първо мѣсто ще спомена члена. Въ к.-в. говоръ срѣщаме само от (ут), та, то, както и въ избг. говори, а това обстоятелство доста много го отличава отъ зап. говори, които иматъ троякъ членъ: *от, та, то; он, на, но; ов, ва, во*. Даже общобълг. форма „днесъ“ тукъ се изговаря описателно: *ваа дин и ваа дѣн*. сир. безъ членъ съ. За прилагателнитѣ имена отъ м. родъ ед. ч. имаме съкратена членна форма: *иут*, напримѣръ: *арниут, лдишут, висдикут, нашиут, вашиут* и пр. срещу по-дългата форма на другитѣ западни говори: *арнииот, лдишиот, висдикиот, нашииот*. Въ м. родъ ед. ч. крайното *т*, членното, много рѣдко изпада, най-вече когато на членното *о* (*у*) стои ударение: *мъжд-й*, но *мъжут*; иначе съгласна *т* се задържа почти всѣкога. Въ к.-в. говоръ членътъ прѣдставя още тая особеностъ, че всички съществителни отъ м. и ж. родъ, които свършватъ въ мн. число на *е*, приематъ не членъ *те*, а *то*: *приидѣтѣле — приидѣтѣлито, коине — кдинито, гувидаре — гувидарѣто, ливаде — ливадито* и пр.; вод. говоръ приема членъ *то* вм. *те* само у имената отъ двойно число: *рѣце — рѣцито, ндсе — ндсито*; но *очи — очите, уши — ушите*. Явно е, че главна рола играе тукъ мѣнитва *е* въ мн. и дв. число, която сближава тия числа съ ед. ч. ср. род. съ мѣнитва *е*, па както се членува *пиле — пилѣто*, така и *гуспударе — гуспударѣто*. Това явление не е чуждо и на нѣкои отъ другитѣ бълг. говори. Кжсателно члена на имената отъ ж. и ср. родъ и члена за мн. число въобще, к.-в. говоръ е съгласенъ съ литературната рѣчь.

Друго забѣлжително явление въ вод. говоръ частно е изгубването на рода. Числителното *едно* се поставя еднакво прѣдъ мъжки и срѣд. родъ: *адно чувек, адно деите*, но *адна жѣна*; сжщо тѣй и прилагателното *харенъ*: *арну чувек, арну деите*; но адно арин чувек, по-рѣдко адно арну чувек и пр. Това изравнение на м. родъ съ срѣдния не се е прострѣло по-далечъ отъ нѣколко по-употрѣбителни прилагателни, като: голѣмъ, харенъ и пр, защото се казва: *гулѣмо чувек, но и високъ камин* и пр. Бѣлѣжката на г. К. Шапкаревъ (вж. Сб. отдѣлъ I, кн. I. стр. 33. заб. 10.), че въ вод. говоръ ни едно прилагателно нѣма ни м. ни ж. родъ, е съвѣмъ невѣрна; ж. родъ винаги се пази. Г-нъ Шапкаревъ не забѣлжалъ, че ср. родъ въ вод. говоръ много повече пострадалъ, нежели мъжкиятъ. Въ мин. дѣйств. причастие, напримѣръ, вмѣсто срѣденъ родъ почти винаги се употрѣбн мъжки; тѣй: м. и ср. родъ *пил, удил, викал* и пр. Въ к. говоръ отдѣлни думи, но не на всѣко мѣсто и винаги, мѣнятъ рода си: *ваа дин, ваа дѣн*; въ пѣснитѣ срѣщаме *кдината* вм. *кдинут, нъ мдата гърба, на мдлата живот*; въ вод. *зимо* вм. *зиме*, а *зима* значи студъ. Такива отдѣлни случаи могатъ да се намѣрятъ и въ други бълг. говори.

образува споредъ о осн. мези: *цару, уфчѣру, госту, камину*. Множ. число не е еднакво въ двата говора: въ к. върви споредъ н основи: *цѣре, уфчаре, сил'ане, гѣсте, камине, рѣмине* и пр.; отклоняватъ се и се сближаватъ съ у основи звер — звѣруве, зет — зѣтуве, крал — краљуве; сжщитѣ тѣй правятъ и въ вод. говоръ, гдѣт) се прибавя и цар — цѣруве; а отъ тв. о основи минаватъ въ к. говоръ къмъ н основи имената: *зѣи (зжбъ) — зѣбе, сноп — снопе и снопове, глист — глисте, пост — посте, клас — клѣсе, пѣрст — пѣрсте, вѣтър — вѣтѣре, брат — брѣте*, въ вод. говоръ — зѣп — зѣбе и зѣби, *брат — брѣтіа*.

Въ вод. говоръ всички почти сжщ. имена отъ мек. о основи образуватъ множ. си число им., в. и зв. пад. споредъ стб. склонение: *коин — кѣини, учѣтил' — учѣтили, уфчѣр — уфчѣри, сил'анин — сил'ани* и пр.; споредъ тѣхъ образуватъ мн. число и нѣкои имена отъ н и м основи: *лѣжѣт — лѣжти, нѣжѣт — нѣжти, гѣлѣп — гѣлѣби, ден — дни*. Останалитѣ имена отъ н и н запазватъ въ мн. число старото си склонение: *гост — госте, дѣгин — дѣгине, л'уде, камин — кѣмѣинъ (е = ъ)*; но *пѣт — пѣтишча*.

Отъ своя родъ отстъпвамъ въ к. говоръ листъ, кукувица и лѣшникъ и правятъ ед. ч. *лѣсто, кук, лѣшника*, мн. ч. *лѣста, лѣшки*; въ вод. гов. *кук* вмѣсто кукувица. Изравнението на имената отъ разнитѣ склонения въ двѣ, както се видѣ по-горѣ, е било прѣдизвикано отъ фонетичнитѣ промѣни въ езика, а родѣтъ на имената, като е оставалъ непожтнатъ, ги е подчинявалъ и сливалъ въ едно. Това се вижда отъ обстоятелството, че ония имена отъ ж. родъ, които по форма сж еднакви съ имената отъ м. р., като *костъ — гостъ*, не върватъ споредъ послѣднитѣ въ своето склонение.

Роднинскитѣ сжществ., както и собственитѣ, за означаване членовѣтъ на едно сѣмейство, образуватъ мн. число на *офци*, рѣдко на *ефци*: *дѣдо — дѣдуфци, вѣјико — вѣјикуфци, чико — чѣкуфци, бѣче — бѣчуци и бѣчѣфци (брат — братче — браче и баче); Стѣнишув — Стѣнишуфци, Зѣнѣшув — Зѣнѣшуфци, Тѣнчув — Тѣнчуфци, Кѣрѣмзув — Кѣрѣмзуфци, Нуриѣв — Нуриѣфци*.

Покрай ед. и мн. число, срѣща се и двойното число; за него вече се говори при разгледването на гласна *а*.

Прилагателнитѣ имена, които придружаватъ сжщ. отъ м. родъ, иматъ едни и сжщи форми за всички имена: ед. ч. им. и вин. пад. свѣршватъ на съгласенъ звукъ, а зв. пад. — на *и*; мн. число им., вин. и зв. свѣршватъ все на *и*; това *и* не прѣмѣня гърленитѣ краесловни, освѣнъ въ твърдѣ рѣдѣи случаи, ката друг — друзи и к. друзи.

Сжществителнитѣ имена отъ ж. родъ отъ *а, р* и *в* основи сж се изравнили и слѣли въ едно склонение. И тукъ освѣнъ им., вин. и зв. падежъ, безпрѣдложно никой отъ другитѣ падежи не се употрѣбя; им. и вин. пад., при това, сж еднакви по форма; само зват. падежъ има специална мѣнитва, а цѣлото склонение върви споредъ *а* основи, та и за това ед. ч. им. и вин. пад. свѣршватъ съ *а* или *іа*, звателенъ съ *о* или *е*; послѣдната мѣнитва зв. пад. има въ собств. имена, когато им.,

вин. пад. свършватъ на *ia*, иначе — мѣнитва *o*; напр.: им. и вин. *Боia*, зв. *Бое*; но змиia им. и вин., змиo зв. падежъ.

Въ мн. число и тритѣ падежа иматъ мѣнитва *и*. Сщществителнитѣ отъ *и* основи, като изфърлятъ стб. мѣнитви *ь* за им. и вин. ед. ч. и *и* за зв. пад., свършватъ и въ тритѣ падежа на съгласенъ звукъ. Множ. число се изразява, както и въ другитѣ бълг. говори, съ формата на единственото: *радус*, *сладус*, *старус*, но *кост* — к. *коски*, в. *коски*. По склонението на *и* основи въ к.-в. гов. сж се повели и имената *кърф* (кървь) и *л'убуф* (любовь) отъ *в* основи. Нѣкои *и* основи пакъ сж минали къмъ *а* основи, като: *неда*, стб. *падъ*, к.-в. гов. *коска*, стб. *кость*; стб. *въшь* к.-в. *вдишка* (вж. по-горѣ при гласна *а*).

Прилагателнитѣ имена, що придружаватъ женскитѣ сщществителни, иматъ въ ед. ч. за им., вин. и зв. пад. мѣнитва *а*, а въ мн. — *и*.

Сщществителнитѣ отъ срѣденъ родъ въ ед. число запазватъ стб. си мѣнитви въ тритѣ падежа: *сѣло*, *поле*, *море*, *теле*, *семе*, *небо*. Въ мн. ч. обаче имената отъ меки *o* основи и *т* основи вървятъ споредъ *и* основи: к. *пдлина*, *мдрина*, *тѣлина*, *сѣмина*; вод. *пулйина*, *тилийина*, *симийина*; а повечето отъ *с* основи образуватъ мн. ч. споредъ *тв. o* основи: к.-в. *сѣла*, *чуда*, *дърво* — *дърва* и пр. Покрай тоя начинъ за образуване мн. ч., има и другъ: на *ишта*: *ждрѣбе* — к.-в. *ждрѣбишта*, *кѹче* — *кѹчишта*, *име* — *имишта*, в. *имйина*: *ѣре* — *ѣришта*, в. *iаре* — *iарйина* и пр. Така образуватъ и нѣкои имена отъ *м*. родъ: *пѣт* — *пѣтишта*, в. *пѣтишча*; *друм* — *друмишта* и *друмишча* и пр.

Прилагателнитѣ имена за ср. родъ иматъ въ ед. ч. им., вин. и зв. *у* всички основи мѣнитва *o*, а за мн. ч. — *и*.

Мѣстоимения.

Отъ мѣстоименното склонение само личнитѣ мѣстоимения и показателното и сж запазили по-добрѣ образа на стб. склонение; другитѣ сж по-разнебитени въ к.-в. говоръ, нежели въ останалитѣ бълг. говори. Тукъ прѣдставямъ склонението на мѣстоименията, отдѣто ще се види най-добрѣ днешниятъ имъ обликъ въ к.-в. говоръ.

а) Лични мѣстоимения.

		I лице.		II лице.	
		ед. ч.	мн. ч.	ед. ч.	мн. ч.
Им.	п. к.	<i>ез, езе еска</i>	<i>ниа</i>	<i>ти</i>	<i>ѡиа</i>
	„ „	в. <i>ias, iаска</i>	<i>ниъ</i>	<i>ти</i>	<i>ѡиъ</i>
Род.	п. к.	<i>мѣне и мѣне_мъ</i>	<i>нас и нас_нъ</i>	<i>тѣбе и тѣбе_тъ</i>	<i>ѡас и ѡас_ѡъ</i>
	„ „	в. <i>мѣне и мѣн_мъ</i>	<i>нас и нас_нъ</i>	<i>тѣбе и тѣн_тъ</i>	<i>ѡас и ѡас_ѡъ</i>
Вин.	п. к.	<i>мъ</i>	<i>нъ</i>	<i>тъ</i>	<i>ѡъ</i>
	„ „	в. <i>мъ</i>	<i>нъ</i>	<i>тъ</i>	<i>ѡъ</i>

I лице

		ед. ч.	мн. ч.
Дат. п.	к.	нѣ_мѣн, нѣ_мѣн_ми, ми	нѣ_на̀с, нѣ нас ни, ни
„	в.	нѣ_мѣн, нѣ_мѣн_ми, ми	нѣ_на̀с, нѣ нас ни, ни

II лице

		ед. ч.	мн. ч.
Дат. п.	к.	нѣ_тѣц, нѣ_теп ти, ти	нѣ вас, нѣ вас ви, ви.
„	в.	нѣ_тѣц, нѣ_теп ти, ти	нѣ вас, нѣ вас ви, ви.

б) *Възвратно мѣстоимение.*

Род. п. к. себе; вод. себе.

Вин. „ к. съ; „ съ.

Дат. „ к. нѣ себе, нѣ себе си, си; вод. нѣ себи ту, нѣ себе си, си.

в) *Показателни мѣстоимения тѣ, обѣ, онѣ, н.*

Отъ тѣзи мѣстоимения тѣ, обѣ, онѣ иматъ само имин. пад. ед. и мн. ч.; формитѣ на другитѣ падежи не се срѣщатъ. Тѣй, напримѣръ, им. п. ед. ч. м. родъ к. прави тоо, то; воо, во; он; ж. р. таа, ва̀л, она; ср. р. то, во (отъ онѣ ср. р. нѣма); мн. ч. — тѣл, ва̀а, они; вод. тоо, то; воо, во и пр., както въ к. воворъ. Интересно е да се знае, че въ к.-в. говоръ, макаръ и да се постави прѣдъ името мѣст. воо, тоо, ваа, таа, името пакъ се членува: во чувекут, та женѣта, то дѣтѣто. Въ тоя случай се употрѣбѣя краткото во, то, ва, та, а не воо, тоо, ваа, таа.

Мѣстоимението и имин. пад. нѣма; срѣщаме род, вин. и дат. падежъ:

Род. п. ед. ч. м. и ср. р. к. нѣго, ж. р. нѣа; вод. м. р. нѣго, ж. р. нѣв.

„ „ мн. ч. нѣх, „ нѣх.

Вин. „ ед. ч. м. и ср. р. к. го, нѣго го, ж. р. га: вод. го, нѣго го, ж. р. а, ѣа.

„ „ мн. ч. к. гѣи, и, нѣх гѣи, нѣх и; вод. и, нѣх и.

Дат. „ ед. ч. м. и ср. р. му, нѣ нѣго му, ж. р. ѣ, нѣ нѣа ѣ; вод. му, нѣ нѣго му, му, нѣ нѣа му.

Дат. п. мн. ч. им, нѣ нѣх им вод. му; (вм. им), нѣ нѣх му.

г) *Притежателни мѣстоимения.*

Отъ притежателнитѣ мѣстоимения се срѣщатъ мой, твой, неговъ; нашъ и вашъ, които иматъ формата само на имин. и вин. пад.; другитѣ форми се замѣстятъ отъ иминителната съ прѣдлози. Притежателното мѣст. тѣхенъ не фигурира въ к.-в. гов., а вмѣсто него иде мѣст. неговъ, нѣин, нѣини. Така, слѣдователно, ще имаме:

Им. и вин. п. ед. ч. к. моѣ, моа, мое, вод. моѣ, моа, моѣ.

„ п. мн. ч. к. моѣ, вод. моѣ.

Също тѣй образуватъ и твоѣ, твоа, твоѣ; нѣгув, нѣгува, нѣгуво; нѣин, нѣина, нѣино, нѣини. За образуване на дател. пад. се употрѣбятъ

сжщитѣ форми съ прѣдлогъ *на*, сжщо тѣй и за род. съ сжщия прѣдлогъ или прѣдлогъ *от*. Въвѣсто свой, своя, въ к.-в. гов. употрѣбятъ неправилно *негов-а-о*: он видѣл *негувиут* брат *вм. своя брат*..

д) *Въпросителни мѣстоимения.*

Въпросителнитѣ мѣстоимения кой, колко, чий, що, които се срѣщатъ въ к.-в. говоръ, тоже нѣматъ стб. падежни форми; у тѣхъ срѣщаме само за ед. ч. особени форми за имин., род. и дат. пад.; винит. падежъ е еднакъвъ съ имин., както и въ стб. езикъ. При това, тия падежи се срѣщатъ само у въпросителното мѣст. кой; другитѣ иматъ само формата на им. падежъ.

Им. п. ед. ч. м. р. *кой*, ж. р. *коа*, ср. р. *коде*, вод. м. р. *кой*, ж. р. *коа*, ср. р. *коде*
 Род. " " " " " *кого*, " " — " " *кого*, " " " *кого* " " — " " *кого*
 Вин. " " " " " *кой*, " " *коа*, " " *коде*, " " " *кой*, " " *коа*, " " *коде*
 Дат. " " " " " *кому*, " " — " " *кому*, " " " *кому*, " " — " " *кому*.
 Им., вин. п. мно. ч. к.-в. *кои*.
 Дат. " " " " " *къ кои*.

Въ ед. ч. вмѣсто дателната форма *кому* се взима въ вод. говоръ имин. съ прѣдлогъ *на*: *къ кой* дѣ дам *вм. кому* дѣ дам.

Образуванитѣ отъ въпросителното мѣстоимение *кой* неопрѣдѣлителното и опрѣдѣлителното мѣстоимения иматъ сжщия неговъ обликъ. За забѣлѣване е, че въ к.-в. говоръ не сжществуватъ относителнитѣ мѣстоимения: които, колкото, щото, чийто. Езикъвъ въ тоя говоръ си служи и безъ тѣхъ. Така сжщо не сжщесуватъ и нарѣчия относителни, образувани отъ кой или отъ нарѣчие *къдѣ*, гдѣ и пр.

Отъ мѣстоимението *късь*, *късе*, *къса* имаме само им. и вин. пад. въ форма сът—а—о; ми. ч. — съте, станало така: *късь + тѣ* — *късьтѣ* — *сътѣ* — *сътѣ* — *сътѣ*.

Както се видѣ отъ горнитѣ образци изъ склонението на мѣстоименията, имената сж запазили по-малко падежни форми; вин. падежъ съ помощта на прѣдлози изтикалъ другитѣ падежи. Работата отишла до тамъ, щото и самъ, на старото си синтактично мѣсто, той се употрѣбя въ к. гов. съ прѣдлогъ *на*; така: „гу видѣх *къ Ицо*“; „и, лудо, йди дѣ гъ дунѣсиш *къ майка*“ и пр., гдѣто прѣдлогъ *на* е употрѣбенъ безъ нужда. (За сжщата форма на вин. пад. вж. Сбм. кн. II., стр. 263. въ „Старото скл.“ отъ Д-ръ Л. М.). Въ живата рѣчь почти нѣмаме и остатъци отъ изчезналитѣ падежи; и ония рѣдки случаи отъ употрѣбението на дат. падежъ у имената, главно собственитѣ, които се срѣщатъ у източнитѣ говори, тукъ липсватъ. Дателниятъ падежъ винаги се замѣстя отъ вин. съ прѣдлогъ *на*; това се отнася дори и до собственитѣ и роднинскитѣ имена. Тѣй, к.-в. се казва *къ брѣт_му*, в. *къ брат_му*; *на Евѣн*, в. *къ Иван* (платихъ), никога Ивану; *къ майка* *вм. майцѣ*. Тукъ даже не се употрѣбя род. форма — *брата*, *Ивана*, както е въ другитѣ говори, а вин. *брат*, или имин. *Иван*. Така тѣ се употрѣбятъ и за изражение на вин.

падежъ: он видѣл *брат му* да бѣге и др. Сжщо тѣй се изразява и род. пад. — съ вин. пад. и прѣдлогъ на или от: глѣвѣта нѣ мѣка_му и в. глѣвѣта нѣ_майка му; кѣрфта нѣ вѣмпирут и пр. За забѣлѣзване е, че въ другитѣ западни говори род. пад. се замѣстя винаги съ вин. и прѣдлогъ *отъ*, или отъ самата род. форма и сжщия прѣдлогъ. Па и тукъ, въ вод. говоръ, по-често се употрѣбѣя прѣдлогъ *от*, нежели *на*, както е въ кук. говоръ.

Род. падежъ въ к.-в. говоръ, както и въ другитѣ западни говори, се избѣгва твърдѣ често чрѣзъ обръщане на имената въ стопанствени прилагателни: *рибина чорба*, *царивут син*, *Димитривіут коин* и др.

Срѣщаме твърдѣ слаби остатъци отъ мѣстния падежъ, ала пакъ без-прѣдложно не се употрѣбѣя: „они утидѣа нѣ *цѣрки* или *у цѣрки*, *у кшти*, *у куи*“, *у зѣмин*“. Но и тѣ сж рѣдки случаи. Въ вод. гов. срѣщаме мѣст. пад. съ прѣдлогъ *у* вм. творителенъ: *плѣкал у глѣси*.

Твор. падежъ редовно се замѣстя отъ вин. и прѣдлогъ *съ*; остатъцитѣ отъ него сж още по-слаби.

Глаголи.

Настоящиятъ обликъ на глагола въ к.-в. говоръ не се е отдалечилъ толкова рѣзко отъ стб., колкото именниятъ. Отъ стб. глаголни форми сж изчезнали слѣднитѣ: инфинитивътъ, супинумътъ, първиятъ сложенъ аористъ, простиятъ аористъ, сегашното дѣйствително и страдателно причастие и първото минало дѣйствително причастие; срещу тѣхъ нови глаголни форми не сж се развили. Останалитѣ глаголни форми не сж запазили между това стб. си образъ и категории, а сж прѣтърпѣли извѣстни прѣмѣни, съгласно днешната фонетика на говора. Всичкитѣ шестъ разреда, споредъ класификацията на Миклошича, или петъ, споредъ оная на Лескина въ к.-в. говоръ се сливатъ въ една категория или класъ, ако за тая цѣль вземемъ за мѣрка сегашното врѣме. Всичкитѣ глаголи днесъ въ тоя говоръ въ 1. л. ед. ч. свършватъ на *м*, 2. л. на *иш*, 3. л. на *е*. Воденскиятъ говоръ се отклонява само съ глаголитѣ отъ V. р. 1. и VI. р., които въ 2. л. свършватъ на *аш*, въ 3. л. — *а*; кук. говоръ не прави никакви изключения; мн. число върви споредъ единственото. Ще разгледамъ по редъ всѣво врѣме отдѣлно.

Сегашно врѣме. И тѣй, споредъ това, що казахъ, въ к. гов. за сегашно врѣме ще имаме:

1. л. ед. ч. *плѣтум*, *виќнум*, *ндсум*, *купјувум*, *сѣкум*, *знѣум*.
2. „ „ „ *плѣтиш*, *виќниш*, *ндсиш*, *купјовиш*, *сѣкиш*, *знѣиш*.
3. „ „ „ *плѣте*, *виќне*, *ндсе*, *купјове*, *сѣке*, *знѣе*.
1. л. мн. ч. *плѣтѣме*, *виќнѣме*, *ндсѣме*, *купјовѣме*, *сѣкѣме*, *знѣѣме*.
2. „ „ „ *плѣтите*, *виќните*, *ндсѣте*, *купјовѣте*, *сѣкѣте*, *знѣѣте*.
3. „ „ „ *плѣтѣт*, *виќнѣт*, *ндсѣт*, *купјовѣт*, *сѣкѣт*, *знѣѣт*.

Въ вод. гов. сег. врѣме образува сжщо както и въ к. говоръ: *плѣтѣм*, *плѣтиш*, *плѣте*; *плѣтиме*, *плѣтите*, *плѣтѣт*; така и *виќнѣм*, *ндсѣм*, *знѣѣм*;

но: *купѹвъм, купѹвъши, купѹва; купѹвъме, купѹвъте, купѹвът; тѣй и сѹкъм, сѹкъши, сѹка* и пр.

Така върватъ всички глаголи въ к.-в. говоръ въ сегашното врѣме. Споредъ това погрѣшенъ е наведениятъ примѣръ „*нитум*“ отъ Д. Матовъ въ „Осми Годишенъ Отчетъ на Бълг. М. Гимназия“ въ г. Солунъ, стр. 26., понеже, както се видѣ, 3. л. мн. ч. свършва винаги на *т*, а не на *т*. Сжщо тѣй невѣрна е и формата изъ кук. гов. *шѣтает*, както и прилѣпскитѣ *одѣтъ, горѣтъ, ядѣтъ, чинѣтъ*, вм. *одаат, гдрат, ядат, чинат*. (вж. Сбм. кн. VIII, стр. 121. въ статията на г. М. Ивановъ „За спреженето въ новобългарски езикъ“). Какъ сж се слѣли всички глаголи въ една категория въ сег. врѣме, не е мжно да се обясни, като се има прѣдъ видъ отъ една страна фонетиката на говора, а отъ друга — аналогията. Мѣнитва *м* за 1. л. ед. ч. дошла отъ глаголитѣ *късмь, вѣмь, кмь, дѣмь, нмѣмь*; но прѣди това, основата на 1. л. трѣбва да се изравнила у разнитѣ глаголи съ оная напр. на *нмѣмь*, сир. съ *нмѣ*; а туй е станало слѣдъ изпадането на назалния елементъ въ *ж*. Тогава отъ стб. *плѣтъ, вкнѣж, бодж, ношж, сѣж, мѣж* сж се явило *плѣта, вкнѣа, бода, ндса, сѣа, мѣа* или *сѣа, мѣа* (ѣ е било тъмно до *ъ* или близко до *а*), при които основи, вече равни съ *нмѣ* отъ *нмѣмь*, лесно могло да дойде *м*. Така ще се изравнила основата и на глаголитѣ отъ V. р. 1. чрѣзъ асимилация и контракция: *копѣж, дѣлѣж, нгрѣж* — *копѣа, дѣлаа, нграа*, — *копаа, делаа, играа* — *кѣпа, дѣла, игра* и сетнѣ *кѣпѣм, дѣлѣм, играм*; а глаголитѣ отъ VI. р. приели или замѣстили *и* съ *в* между основата и мѣнитвата, та отъ *копѣж* — *копѣа* — *копувам*. Мѣнитва *а*, рефлексъ на *ж*, въ к.-в. гов. ще е станала като безъ акцентъ тъмна до *ъ*, който въ к. говоръ, споредъ Д-ръ В. Облакъ (вж. Сбм. кн. XI, стр. 566.) става у прѣдъ *м*, а въ в. остава — *ъ*; затова и *плѣтум, вѣкнум; плѣтъмъ, вѣкнѣм* и пр. За глаголитѣ отъ V. р. 1. ще прибавя, че не допускатъ контракцията, когато ударението пада на гласна *а* прѣдъ самата мѣнитва: *знѣж* — *знѣй* — *знѣй*; к. *знѣжм*, вод. *знѣжм*. Това сжщото виждаме и въ източнитѣ говори, гдѣто покрай *копѣа* имаме и *кѣпам*.

Въ 2. л. ед. ч. имаме *и* прѣдъ мѣнитва *ш*, въ к. у всички глаголи, както се каза, въ в. съ изключение на глаг. отъ V. р. 1. и VI. р. Несъмнѣно тукъ имаме работа отчасти съ аналогията, а отчасти и съ влиянието на акцента: неудареното прѣдмѣнитвено *е* въ глаголитѣ отъ I., II., III., V. р. 2. и 3. л. се редуцира въ *и*: *плѣтеш-мѣтеш, сѣеш* и пр. ставатъ *плѣтиш, мѣтиш, сѣиш.*; това *и* закрѣпва още по-здраво по аналогия на глаголитѣ отъ IV. р., а подиръ това се прострѣло въ к. говоръ и у глаголитѣ съ прѣдмѣнитвено *а*: *вѣкиш, сѹкиш, ѣмиш*. Явяването на *е* прѣдъ мѣнитва *т* въ 3. л. ед. ч. и у глаголитѣ отъ IV. р., въ кук. въ всички разреди, трѣбва да се дължи изключително на аналогията, която ще е упражнила своето влияние подиръ изпадането на мѣнитва *т* — стб. *тъ*; защото иначе бихме имали все *и*, както е въ прилѣпския говоръ: *плѣтит, вѣкнит, сѣдит* и пр.

Въ мн. ч. 1. и 2. л. имаме сжщата основа на 2. л. ед. ч., при която се прибавятъ личнитѣ мѣнитви; у в. гов. се изключаватъ глаголитѣ отъ V. 1. и VI. р., гдѣто основата свършва на *а*. Въ 3. л. мн. ч. се явява *з* отъ безакцентно *а*, и *з* се явява не само вм. стб. *ж*, но и вм. *л*, както е казано при гласна *а*. Остатъци обаче отъ рефлексъ е вм. *л* за 3. л. мн. ч., макаръ и твърдѣ рѣдки, се срѣщатъ: въ вод. гов. — „у нас по йтри луде и по разбудѣни нѣ ки съ наѣде“; наѣде споредъ находитъ, гдѣто имаме изчезнало *гъ*. Другъ случай обаче не срѣщнахъ.

Минало несвършено. То се образува, като се присъединяватъ къмъ една основа, която свършва въ к.-в. гов. на съгласенъ или гласенъ звукъ: *а*, *е*, *и*, *о*, окончанията: за ед. ч. 1. л. к. *ѣх*, вод. *их*; 2. и 3. л. за кук. *ише* винаги, за вод. *ише* и *аше* у глаг. отъ V. 1. и VI. р.; за мн. ч. 1. л. кук. *ѣхме*, вод. *ихме* и *ашме*; 2. л. к. *ѣхте*; вод. *ихте* и *аште*; 3. л. к. *ѣа* (*ѣха*); вод. *иа* (*иха*). Гърленитѣ съгласни прѣдъ тия мѣнитви се измѣняватъ въ небни, а глаголната основа е еднаква по ударение съ сегашното врѣме. Споредъ това, ще имаме:

Кук. 1. л. ед. ч. *плѣтъх*, *вѣкнѣх*, *пѣх*, *игрѣх*, *миѣх*, *гледѣх*, *купиѣх*.

„ 2. и 3. л. „ „ *плѣтише*, *вѣкнише*, *пѣше*, *играше*, *мише*, *гледеше*, *купиѣше*.

„ 1. л. мн. „ „ *плѣтъхме*, *вѣкнѣхме*, *пѣхме*, *играхме* и пр.

„ 2. „ „ „ *плѣтъхте*, *вѣкнѣхте*, *пѣхте*, *играхте* и пр.

„ 3. „ „ „ *плѣтъа*, *вѣкнѣа*, *пѣа*, *играа* и пр.

Вод. говоръ образува сжщо така, както и кук. съ сжщитѣ основи и опрѣдѣленитѣ по-горѣ окончания. Въпросъ е тука, защо въ кук. гов. имаме срещу стб. окончания: *ѣхъ*, *лхъ*, *ѣше*, *лше* и пр. *ѣх*, *ише*, *ѣхме*, *ѣхте*; а въ вод. *их*, *ише*, *ихме*. . . Прѣди всичко и въ двата говора имаме асимилация въ стб. окончания и сетнѣ контракция. Въ к. гов. се уподобило *ѣ* на *л* и се добило *лхъ*, *лше*. . ., които се контрахирали въ *ах*, *аше*. . ., въ в. гов. уподобило се *л* на *ѣ* (*е*), регресивна асимилация, и се получили окончания слѣдъ контракция *ѣх* (*ех*), *ѣше*. . ., тия окончания безъ акцентъ въ двата говора се явяватъ като *ѣх*, *их*, *ише* и пр. Въ к. гов. имаме *ише* вмѣсто *аше* споредъ това; но това става ясно, като вземемъ подъ внимание влиянието на аналогията за 2. л. ед. ч. сег. врѣме, гдѣто всички глаголи свършватъ на *иш*: *сѣкиш*, *миливиш* и пр. и отгдѣто, навѣрно, иде вмѣсто *плѣташе* (отъ *плѣтъаше*) *плѣтише*. Въ дебърския говоръ вече срѣщаме *рабѣташе*, вм. работѣше.

Минало свършено врѣме. Отъ стб. аористъ се е запазила формата само на 2-рия сложенъ аористъ, при това не съвсѣмъ такъва, каквато е стбългарската. Къмъ инфинитивната стб. основа на глагола се прибавятъ окончанията: 1) ако основата се свършва на съгласна, за ед. ч. 1. л. к.-в. *ех*, 2. и 3. л. *е*; мн. ч. 1. л. *ехме*, 2. л. *ехте*, 3. л. *еа* (*еха*); 2) ако основата свършва на гласна за ед. ч. 1. л. *х*, 2. и 3. л. нѣма мѣнитва, остава основата; за мн. ч. 1. л. *хме*, 2. л. *хте*, 3. л. *а* (*ха*). Споредъ това имаме:

- Кук.-вод. 1. л. ед. ч. *плитѣх, ричѣх, будѣх, викнѣх, нусѣх, игрѣх, сидѣх, глидѣх.*
 „ „ 2. и 3. л. *плитѣ, ричѣ, будѣ, викнѣ, нусѣ, игрѣ, сидѣ* (сѣя) . . .
 „ „ 1. л. мн. ч. *плитѣхме, ричѣхме* и пр.
 „ „ 2. л. „ „ *плитѣхте, ричѣхте, викнѣхте . . .*
 „ „ 3. л. „ „ *плитѣа, ричѣа, викнѣа, нусѣа, игрѣа . . .*

Както става ясно отъ горното, аористътъ въ к-в. гов. се е повлиялъ отъ имперфекта повече, нежели въ другитѣ бълг. говори. Споредъ имперфекта, той образува тукъ не само 3. л. мн. ч. съ *ха* (хж) вм. стб. *ша*, но и 1. л. ед. ч. и 1. и 2. л. мн. число приема *е* вм. *о*; отличава се по основата си отъ имперфектната съ ударението, което винаги иде на крайната основна сричка.

Описателни врѣмена. Описателнитѣ врѣмена се образуватъ съ причастията на глагола и спомагателния глаголъ *сѣмъ*, а въ нѣкои случаи и съ глагола *иматъ*. Въ к-в. говоръ има отъ дѣйствителнитѣ причастия само второто минало и миналото страд. причастие; другитѣ причастни форми изчезнали, а нови не сж се образували, ако не смѣтаме дѣепричастията, излѣзли отъ сег. д. причастие.

Споредъ стб. езикъ, при това, к-в. говоръ има само мин. св. д. причастие; минало несв., както образували други бълг. говори, нѣма. Споредъ това и имаме описателни свършени врѣмена. За образуване на това причастие се зима мин. св. врѣме на глагола, както си е съ ударението, и вмѣсто мѣнитва *х* се турягъ *л, ла, ло, ли* или *ле*: *плитѣх, будѣх, нусѣх* и пр. — *плитѣл, будѣл, нусѣл*, сжщо и *придѣл, визѣл, тсѣл, ричѣл, мужѣл*, вод. *мужѣл*; покрай *ричѣл*, има и *рѣкѣл, сичѣл, сѣкѣл, душиѣл, утѣшѣл*; но тоя начинъ за образуване причастията се простира почти само у глаголитѣ отъ I. р. 4. съ основа, що свършва на *к*.

Страдателното мин. прич. има въ стб. езикъ наставки *нъ, на, но* и *тъ, та, то* за глаголитѣ отъ II. р.; тия наставки сж се задържали въ в. гов. и до днесъ, а въ к. гов. наставка *тъ, та, то* изчезнала, а вмѣсто нея иде *нъ, на, но* и у глаголитѣ отъ II. р. Наставкитѣ се прибавягъ за образуването на причастията пакъ направо къмъ м. св. основа, както и *л, ла, ло*, вмѣсто мѣнитва *х*, като се измѣнява въ в. говоръ у глаголитѣ отъ IV. р. крайната гласна *и* въ *е*, а се запазва ударението винаги на крайния основенъ слогъ, а у к. върху единъ слогъ по-къмъ началото на думата. Така: вод.: *плитѣн, будѣн, глидѣн, сидѣн, купувѣн-а-о-и*; *викнѣт, дигнѣт, стигнѣт-а-о-и* и пр.; кук.: *плѣтин, бѣдин, глѣдин, сѣин, купѣвин*. (За застъпника *и* вм. *а* у глаг. отъ V. 1. р. и VI. р. вж. гласна *а*); *викнин, дигнин, стѣгнин-а-о-и*.

Описателнитѣ врѣмена се образуватъ съ горнитѣ причастия. Описателни врѣмена има три: прѣминало неопрѣдѣлено (*perfectum activi*), минало прѣдварително и минало отдавнашно (*plusquam perfectum*).

Прѣминало неопрѣдѣлено. То се изразява съ сегашното врѣме на спомагателния глаголъ *сѣмъ*, к. *сум*, в. *сѣм* и пр., и дѣйствителното причастие на глагола; слѣдователно, к. *ез сум викѣл, купѣл, плитѣл, игрѣл*

и пр.; вод. сжцо тѣй. Вмѣсто глаголъ сѣм (сум), се взима глагольтъ *имам* и тогава се употрѣбѣя страдателното причастие; напр.; к. *ез ѡмум плѣтѣно, кѡпѣно, вѡкѣно*; вод. *іас ѡмѣм плитѣну, купѣну, вѡкѣну* и пр. Глагольтъ и въ тоя случай означава сжцо таѣво дѣйствиѣ, както и съ спомагателния глаголъ *ѡсмѣ*, а залогътъ пакъ си остава дѣйствителенъ.

Минало отдавнашно. Това врѣме се изказва съ имперфекта на спомагателния глаголъ *сѣм* и дѣйствителното причастие на глагола: к. *ез бѣх кѣжѡл, купѡл, гледѡл* и пр. в. *ти бѣше кѣжѡл, купѡл, вѡкѡл* и пр.

И *plusquam perfectum* се изражава съ страд. причастие на глагола и имперфекта на глагола *имамъ*; слѣдователно, тѣй: к. *ез ѡмѣх плѣтѣно, кѡпѣно, дунѣсѣно* и пр.; сжцо и воденски.

Трѣбваше да забѣлѣжа още при прѣминалото неопрѣдѣлено, че въ тоя случай страдателното причастие се поставя винаги въ ед. ч. срѣденъ родъ. Числото и родътъ на прѣдетитѣ, свързани съ причастието, ставатъ извѣстни чрѣзъ споменаване на самитѣ тѣхъ или на нѣкое тѣхно мѣстоимение; напр. прѣм. неопр.: к. *ез гѣ (ѡ) ѡмум видѣну*; в. *вѣт* и (гѣ) *ѡмѣте купѣну*; мин. прѣдв.: в. *он ѡште нѣмише дунѣсѣно шѣувѣто, ка гу бѣркѡа (тѣрсѣха)* и пр.

Минало прѣдварително. Въ к.-в. говоръ това врѣме има условно значение и се изражава съ съюзъ *да* и имперфекта на спомаг. глаголъ *сѣм*, плусъ дѣйств. причастие на глагола *имамъ* и страд. причастие на глагола; напримѣръ: к. *ез дѣ бѣх ѡмѡл нѣплѣтѣну, дунѣсѣну* и пр.; вод. *іас дѣ бѣх ѡмѡл дунѣсѣну, купѣну, вѡкѣну* и пр. вмѣсто *азъ да сѣмъ билъ плѣлъ, купѡл, донѣсѡл* и пр., ала подиръ което слѣдва едно слѣдствие, изказано въ горната форма. Тѣй *ез дѣ бѣх ѡмѡл нѣплѣтѣну чурѣне, ки прудѡдѣх, сир. ако бѣхъ сплѣлъ чорѡпи, щѣхъ да продамъ.*

Миналото прѣдварително, образувано съ глагола *имамъ*, се отличава отъ прѣминалото и отдавнашното, образувани тоже съ помощъта на *имамъ*, че у послѣднитѣ глагольтъ *имамъ* замѣстя спом. глаголъ *сѣм* и при глаг. отъ срѣденъ залогъ, когато у него иде само при дѣйствителнитѣ глаголи; така щото минало прѣдварително врѣме образуватъ само една часть отъ глаголитѣ — дѣйствителнитѣ.

Кѣмъ описателнитѣ врѣмена се отнася и бждещето. Въ к.-в. говоръ бждещето има само една форма — бждеще опрѣдѣлено (*futurum activi*).

Тѣй напр. имаме:

Кук. ед. ч. 2. л.	<i>плѣти, вѡкѣни, ѡгри, нѡси, вѡки, купѣви.</i>
" " " 3. "	<i>нѣка плѣте, вѡкѣне, ѡграе, нѡсе, вѡке, купѣве.</i>
" мн. " 1. "	<i>дѣ плѣтѣме, вѡкѣнѣме, ѡграѣме, нѡсѣме вѡкѣме, купѣѣме.</i>
" " " 2. "	<i>— плитѣйте, вѡкѣнѣйте, ѡграѣйте, нѡсѣйте, купѣѡйте.</i>
" " " 3. "	<i>нѣка плѣтѣт, вѡкѣнѣт, ѡгрѣт, нѡсѣт, вѡкѣт, купѣѡт.</i>

Въ вод. говоръ вмѣсто *вѡки, купѣви, вѡке, купѣве, вѡкѣме, купѣѣме, вѡкѡи, купѣѡи, нѣка вѡка, купѣѡа, вѡкѣме, купѣѣме* и пр.

По всичко става ясно, че върху формитѣ на повелителното наклонение влиаѣли сж ония на сег. вр. въ изявително наклонение, а за

сливането на всички глаголи въ двѣ категории за 2. л. мн. число сж способствували основитѣ на глаголитѣ отъ III. р. 1. и V. р. 1. Гърленитѣ съгласни въ пов. накл. не се мѣнятъ въ збни, както въ стб. езикъ, когато застанатъ прѣдъ *e* (*), *и*, а въ небни съгласни. Прѣдъ вторично *e* и *и*, както напр. у глаголитѣ отъ V. р. 1., 2. и 3. л. ед. ч. — *вѣки*, *вѣке*, не само не се мѣнятъ, но запазватъ и собствената си твърдостъ.

Условно наклонение. Въ к.-в. говоръ условното наклонение се образува споредъ глаголитѣ отъ VI. р., слѣдователно, съ помощта на суфиксъ *ува*. За образуване на наклон. се прибавя суфиксъ *ува* при основата на глагола безъ крайната ѣ гласна, ако я има: *плета* — *плитѹвѣм*, *викна* — *викнѹвѣмъ* и пр. Но по нѣкога не е достатъчно само *ува*, а се прибавя въ началото на глагола нѣкоя прѣставка. Това става прѣди всичко у глаголитѣ отъ III. р. 1. и V. р. 1.: *стѣя* — *писѹвѣм*, *пусикѹвѣм* и пр.; но прѣдставка приематъ и нѣкои глаголи отъ другитѣ разреди. Глаголитѣ отъ VI. р. най-добрѣ прѣдставятъ условното наклонение. Както става сег. вр., тѣй става и имперфекта на условието. Прѣминалото неопрѣдѣлено (*perfectum activi*) е еднакво съ изявителното, съ тая разлика, че вмѣсто имперфекта *бех* зима се аориста *бих*.

Бждеще отпрѣдѣлено. Това врѣме въ условн. наклонение се изказва съ мин. несв. врѣме на изявителното наклонение и 3. л. ед. ч. отъ *хощѣ* — *ки*; напримѣръ: *ки доидѣх*, *ки плѣтѣх*, вмѣсто *щѣхъ да дойда*, *щѣхъ да плета* и т. н.

Бждеще прѣдварително не се срѣща.

Подчинително наклонение (*conjunctivus*). То се образува отъ образитѣ на изявителното и съжъзъ *да*. Значението на глагола е таѣво, както и изтб. говори: глаголтѣ означава дѣйствиe, зависимо отъ друго дѣйствиe.

Неопрѣдѣлено наклонение (*infinitivus*). Старобългарскитѣ инфинитивъ е изчезналъ; срѣща се и въ двата говора само инфинитивната основа и се употрѣбѣ въ значение на повелително наклонение съ прибавка отпрѣдъ на „ним“ (не дѣй): *ним се коси*, *ним плѣти*, *ним вѣки* и пр.

Видъ. Глаголитѣ форми означаватъ трайно или кратковрѣменно дѣйствиe, което се повтаря или не се повтаря. За да се изрази повтаряно дѣйствиe, стб. езикъ си служелъ съ степенуването на гласнитѣ; а изтб. говори покрай това срѣдство употрѣбятъ още и суфиксъ *ава* или само *ва*. Кук.-вод. говоръ въ тоя случай се придържа само о послѣдното срѣдство, но вмѣсто *ава*, зима *ува*, споредъ глаголитѣ отъ VI. р., като присъединява още и нѣкой префиксъ на глагола (вж. условно наклонение). Споредъ това, итеративниятъ видъ на глагола гласи тѣй: *плета* — *нѣ-плитѹвѣм*, *нося* — *дунисѹвѣм*, *викна* — *викнѹвѣм*, *играя* — *пуиграѹвѣм*, *родя* — *рудувѣм*, но и рѣждѣм, рѣждиш . . . (кук.), *пера* — *исперѹвѣм*, *излѣза* — *излизѹвѣм* и др.

Дѣепричастия. Отдѣлихъ дѣепричастията отъ глагола, защото тѣ вече сж неизмѣняеми части. Дѣепричастията сж окаменѣли падежни форми на дѣйствителното причастие. Както е вече забѣлѣзано, к.-в. говоръ нѣма еднакви дѣепричастни форми. Въ кук.-вод. дѣепр. свѣршва на *еи'и* или

аік'и; *плитѣік'и*, *сидѣік'и*, *удѣік'и*, *викаік'и*, *купуваік'и* и пр.¹⁾ Въ вод. говорѣ има три различни причастни форми: 1) на *еіки*, *аікѣ*, 2) на *ѣшчимица*, *ашчимица* и 3) на *ник*. Най-употрѣбителна е втората, тя е почти редовна; напримѣръ: *плитѣшчимица*, *сидѣшчимица*, *играшчимица*, *купувашчимица* и др.; по-рѣдка и нередовна е пѣрвата форма, която върви споредъ кук. говорѣ. Третата форма е най-малко употребителна; нея, както и пѣрвата, не образуватъ всички глаголи, нито пъкъ редовно глаголитѣ отъ една категория; тя се срѣща тукъ-тамъ само у нѣкои глаголи, като: *крипиник*, *носиник* и пр. Подобна дѣепричастна форма се срѣща и въ прилѣпския говорѣ, до колкото мога да си спомня, само въ глаголитѣ *тичам* и *грабам*, прил. *трѣчам* и *грабам*, дѣепр. *трѣі-ничкум* и *грабаничкум* отъ *трѣчаник* и *грабаник*. Не ще ли идатъ тия особени дѣеприч. форми отъ формата на стр. причастие?

Неизмѣняеми части.

Неизмѣняемитѣ части на рѣчьта — нарѣчията, прѣдлозитѣ, съжзитѣ и междуметията, не прѣдставятъ нищо такъво въ к.-в. говорѣ, което да ги отличава отъ сжзитѣ части въ другитѣ бълг. говори. За въпросителното нарѣчие *кога* ще забѣлѣжа, че се употребя по-често скратено *ка*, а по-рѣдко *кога*. Както що казахъ и при мѣстоименията, относително нарѣчие не се образува, както не се образува и относително мѣстоимение; сзикътъ си служи съ формата на въпросителното.

Вмѣсто отрицателното нарѣчие *не*, въ к.-в. гов. има *ним*, въ другитѣ запб. говори *немоі*, (недѣй).

Прѣдлозитѣ *ѡз* и *сз* тѣрпятъ такива прѣмѣни: *ѡз* въ кук. гов. има образъ *уф*, види се, отъ *у* + *въ*; *сз* се употребя въ форма *сус* и *ус*. Въ вод. гов. вмѣсто *ѡз* най-често иде *у*, а *сз* се удвоява както и въ кук. говорѣ — *сус*.

Други особености неизмѣняемитѣ части не прѣдставятъ.

Ударение.

Ударението въ к.-в. говорѣ не е еднакво съ онова въ другитѣ български говори; но въ всѣки случай то е по-близко до ударението на източнитѣ говори, нежели до онова на западнитѣ. Г-нъ Б. Цоневъ въ своята студия „За ударението въ български езикъ“ (Сбм. кн. VI.), като разгледва ударението въ бълг. езикъ въобщо, опрѣдѣля на воденското ударение, къмъ което, покрай други говори, отнася и кукушкия, отдѣлно мѣсто (стр. 25. — 27.) и го нарича *даусрично*, понеже ударението падало или на послѣдния или прѣдпослѣдния слогъ на думата. Това твърдене на г. Б. Ц. може да се приеме само съ тая забѣлѣжка, че отъ поставеното правило се изключаватъ повече случаи отъ ония, които той има прѣдъ видъ въ студията си; но въобщо казано ударението е наистина

¹⁾ Не е вѣрно, че дѣеприч. въ кук. говорѣ правятъ на *ещемъ*: *носеещемъ*, *викаещемъ*.. Сбм. кн. VIII. стр. 185. въ „За спреженето“ отъ М. Ивановъ.

двусрично. Думи, като: к. рѣшници, а̀нгѣле, ца̀рштина, нѐгуви, си́нуве и др. подобни и въ вод. гов. съставятъ голѣмо меншество наспрѣмъ думитѣ съ двусрично ударение. Не врѣди на правилото и членѣтъ, който не измѣства ударението, макаръ думата да придобива още единъ слогъ. Членнитѣ думи прѣдставятъ най-много случаи отъ трисрично или четиресрично ударение; но това показва само, че ударението въ к.-в. говоръ въ днешния си видъ е по-старо отъ члена, който не можель да му измѣни мѣстото. Твърдѣ малко случаи има, когато ударението се измѣства. Това става само при членуването на сщществ. отъ н осн.: вѣчѣр, ра̀дус, старус и др. — вичирта̀, рѣдуста̀, стѣруста̀ . . . или когато при думата придойде нѣкое лично мѣстоимение: к. брат — бра̀те — брѣт_мѣ; ма̀йка — ма̀йка_му и пр. Въ никой другъ случай ударението не си мѣни мѣстото. Така щото право нарича г. Б. Ц. това ударение постоянно и *двусрично*.

Друго, което трѣбва да се забѣлѣжи, е, че воденскиятъ гов. не всѣкога се съгласява по ударение съ бук.; напр.: к. пито̀к, в. пѣту̀к; к. писо̀к, в. пѣсу̀к и др., но случаитѣ не сж много; разликата въ ударението между двата говора е такъва, каквато е разликата и въ нѣкои други страни изъ фонетиката или морфологията на двата диалекта. Искамъ да кажа, че к. и в. гов., колкото и да се различаватъ единъ отъ други въ нѣкои точки, тѣ органично сж тѣсно свързани и прѣдставятъ едно цѣло, което групира въ себе си езиковнитѣ черти на източнитѣ и западнитѣ бѣлг. говори, поради което к.-в. говоръ справедливо заема срѣдно мѣсто между източната и западната бѣлгарска рѣчь.

Солунъ, 28. май 1900. год.

Още стотици книги на дейци родени
в географска област Македония
може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски“
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres